

Istılahlaşma Sürecinde Münker Hadis Kavramı*

Hatice Karadeniz**

Özet

Münker hadis teriminin mütekaddimûn ve müteahhirûn tarafından farklı anlamlarda kullanılması, terimin asıl manası hususunda bir karışıklığa yol açmaktadır. İlk dönemlerde farklı hadis türlerini ifade etmek üzere kullanılan münker kavramı, sonraları anlam bakımından tedricî bir daralma yaşamıştır. İbnü's-Salâh ile başlayan bu daralma İbn Hacer ile son hâlini almıştır. Son dönemde münker hadis genellikle 'zayıf râvinin kendisinden daha evlâ olan râviye muhalefet ettiği ferd rivâyet' şeklindeki daha dar manasında kullanılmaktadır. Bununla birlikte yine son dönemde özellikle Arap dünyasında münker hadisin, ilk dönem hadis münekkitlerinin kullandığı asıl manasında kullanılması gerektiği yönünde dikkat çeken bir yaklaşım bulunmaktadır. Buna göre 'münker' kavramı, birtakım karinelerle -özellikle teferrüd- hatalı olduğu anlaşılan (bütün) rivâyetler için kullanılmaktadır. Bu çalışmada 'münker hadis' kavramının tarihi süreçte geçirdiği değişimler hadis usûlü eserleri bağlamında incelenmiştir. Nitece itibarıyla tarihi süreçte birçok durumu ifade etmek üzere kullanılan 'münker'in anlaşılmasının, bu hükmü veren âlimin kullanımına dair bilgimizin bulunup bulunmamasına bağlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Münker hadis, mütekaddimûn, müteahhirûn, teferrüd, ferd hadis.

* Bu makale "Hadis İlminde Münker Hadis Kavramı" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

**Arş. Gör., Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı,
hatice.karadeniz@yalova.edu.tr.

Abstract

The use of the term of unfamiliar hadīth (*munkar*) in different meanings by previous (*mutaqaddimūn*) and later (*muta'akhhirūn*) hadīth scholars has caused a confusion about the real meaning of the term. The meaning of the unfamiliar hadīth used to indicate different types of *ahadīth* in previous periods had gradually narrowed in later stages. This gradual narrowing of the meaning which had started with Ibn al-Salāh took its final form with Ibn Hajar. In later periods, unfamiliar hadīth had been used in narrower meaning: 'isolated narration of the weak transmitter as opposed to that of more reliable one'. However, in the recent period, especially among Arabic scholars, there is a noteworthy approach about unfamiliar hadīth that proposes the term of unfamiliar hadīth to be used in its original meaning preferred by previous hadīth scholars. According to this approach, the term of unfamiliar hadīth must be used about all of the *ahadīth* detected as erroneous based on various evidence, especially *tafarrud*. In the present paper, historical development of the term of unfamiliar hadīth has been examined based on hadīth methodology books. In the end, it was concluded that correct understanding of the term which had been used in different meaning in the past depends on the information as to which meaning was chosen by the hadīth scholar who labelled a transmission as *munkar*.

Key Words: Unfamiliar hadīth (*munkar*), *mutaqaddimūn*, *muta'akhhirūn*, *tafarrud*, *fard* hadīth.

Giriş

Bir ilmin 'ilim' hâline gelmesi ıstılahlarının gelişimi ile doğrudan irtibatlıdır. ıstılahların doğuş ve gelişim süreci aynı zamanda bunların ait olduğu ilmî disiplinin de diğer disiplinlerden ayrılarak ilimleştığının göstergesidir. Ancak ıstılahlarının yerleşmediği dönemde ilmin var olmadığını söylemek mümkün değildir. Zira ıstılahlar ait oldukları ilim çevresinde kullanılmaya başlanmalarından evvel bir kavram olarak bilinmektedir. Zaman içerisinde farklı isimlerle anılan bir kavramın geçirdiği ıstılahlaşma süreci neticesinde genellikle kullanıldığı isimlerden biri o kavramı ifade eden ıstılah olarak yerleşir.¹

Bir kavramın doğru anlaşılması için nasıl tanımlandığının, hangi anlamlarda kullanıldığının ve nasıl bir ıstılahlaşma süreci geçirdiğinin bilinmesi gerekir. Rivâyetlerle ilgili bir kavram olarak 'münker'in, diğer bir ifadeyle 'münker hadis' kavramının doğru şekilde anlaşılabilmesi de, ancak bu kavramın ıstılahlaşma sürecinin incelenmesi ve ortaya konulan muhtelif tanımların değerlendirilmesi ile mümkün olacaktır.

Sözlükte *bilmemek*, *inkâr etmek* gibi anlamlara gelen n-k-r (نكـر) kökünden türetilmiş olan 'münker' (منكر) kelimesi genellikle 'bilinmeyen' veya 'hoş karşılanmayan' gibi manalar ifade etmektedir.² Ancak hadis rivâyetleri ile ilgili bir kavram olarak kullanıldığında bu kelimeyle hangi anlamın kastedildiği meselesi hadis usûlü ilmi çerçevesinde net olarak cevabı verilmemiş bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira erken dönem hadis münekkitlerinin ilk bakışta son derece geniş bir anlam yelpazesine sahip olacak şekilde kullandıkları görülen bu kavram, sonraki süreçte tedricen bir daralma yaşamış, bu da söz konusu kavramın ilk dönem muhaddislerinin kullandıkları asıl manasından farklı anlaşılmasına yol açmıştır. Esasen ilk dönemde hadis münekkitlerinin rivâyetlerle ilgili pek çok durumu ifade etmek üzere bu kavramı kullanmış olmaları da karışıklığa yol açmış gözükmektedir. Bu nedenle makalede; 'münker hadis'in öncelikle mütekaddimûn -özellikle ilk dönem- hadis münekkitleri tarafından hangi manada kullanıldığı ortaya konulacak, ardından müteahhirûn devrinde bu ıstılahın anlamına dair görüşler üzerinde durulacak ve son olarak konu ile ilgili günümüzdeki yaklaşımlar incelenecektir.

1 Hadis ıstılahlarının doğuş ve gelişim süreci için bk. Yücel, Ahmet, *Hadis ıstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi -Hicrî İlk Üç Asır*, İstanbul: İFAV, 1996. Ayrıca bk. *Temel İslâm İlimlerinin Ortaya Çıkışı ve Birbirleriyle İlişkileri (İslâmî İlimlerde Metodoloji (Usûl) Meselesi V)*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.

2 Münkerin lügavî manası ile ilgili bk. İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-'Arab*, Kâhire: Dâru'l-me'ârif, ts., VI, 4539; Zebîdî, Ebu'l-Feyz Murtazâ Muhammed b. Muhammed, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Abdül'alîm et-Tahâvî, Kuveyt: Matbaatü Hükümeti Kuveyt, 1394/1974, XIV, 290; İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerîyya, *Mu'cemu mekâyisi'l-lüga*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Beyrût: Dâru'l-fıkr, 1399/1979, V, 476.

I. Mütekaddimûnun Kullanımında Münker Hadis

Mütekaddimûnun hangi durumları ifade etmek üzere münker terimine başvurdukları ve münker hadise dair yapılmış tanımlar ile ilk hadis usûlü eserlerinde mevzu bahis kavramın ne şekilde ele alındığı, kavramın manasının doğru şekilde anlaşılması noktasında büyük önemi haizdir. Bu nedenle bu başlık altında ifade edilen bu meseleler ele alınacaktır.

A. İlk Dönem Hadis Münekkitlerine Göre Münker Hadis

İlk dönem hadis münekkitlerinin münker hadisle ilgili görüşlerini net bir şekilde ifade ettiklerini söylemek güçtür. Ancak onların bu husustaki kanaatlerini pratikten yani tek tek hadisler hakkında yaptıkları değerlendirmelerden hareketle tespit etmek mümkündür. Münker terimini rivâyetlerle ilgili olarak 'münker hadis' şeklinde ilk defa kullanan kişi -tespit edebildiğimiz kadarıyla- Yahyâ b. Saîd el-Kattân'dır (ö. 198/813).³ Ona göre münker hadis; sikanın teferrüd ettiği rivâyet⁴ ve mechûl râvinin rivâyetini⁵ ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Nitekim Yahyâ b. Saîd'e göre bir hadisteki nekâretin ancak başka bir tarik bulunması durumunda ortadan kalkacağı şeklindeki açıklama da⁶ onun rivâyetleri değerlendirirken münker lafzını kullandığını desteklemektedir.

Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848) vehm ve hata sahibi râvinin naklettiği fert rivâyet,⁷ zayıf râvinin teferrüd ettiği rivâyet⁸ ve sikanın teferrüd ettiği rivâyet⁹ ile zayıf râvinin sika râvilere muhâlefet ettiği rivâyet¹⁰ için münker ıstılahını tercih etmektedir. Ali b. el-Medîni de (ö. 234/848-49) münker hadis terimini; sikanın

3 Bu kavramı râvi ile ilgili olarak 'münkeru'l-hadis' şeklinde ilk kullanan kişinin de yine Yahyâ b. Saîd olduğu ifade edilmelidir. İbn Hacer de, Yahyâ b. Saîd'in râvinin rivâyetinde teferrüd ettiğini belirtmek üzere münkeru'l-hadis lafzını kullandığını belirtmiştir. Yahyâ'dan önce bu terimi kullanan bir kişi tespit edilememiştir. Bk. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, Haydarâbâd: Matba'atü Meclisi Dâireti'l-me'ârifî'n-nizâmîyye, 1325-1328/1908-1911, VIII, 388-389; Yücel, *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi -Hicri İlk Üç Asır*, s. 170.

4 Melibârî, Hamza Abdullah, *el-Hadisü'l-ma'lûl kavâid ve zevâbit*, Beyrût: Dârü İbn Hazm, 1416/1996, s. 73.

5 Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme", 60 (hadis no: 2517).

6 İbn Receb el-Hanbelî, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, thk. Hemmâm Abdürrahim Said, Riyâd: Mektebetü'r-rüşd, 1421/2001, II, 656.

7 Yahyâ b. Maîn, Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Mürri, *Yahyâ b. Maîn ve Kitâbuhû et-Târîh (ed-Dûri rivâyeti)*, thk. Ahmed Muhammed Nurseyf, Mekke, 1399/1979, III, 346.

8 Yahyâ b. Maîn, Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Mürri, *Süâlâtü İbni'l-Cüneyd li Yahyâ b. Maîn*, thk. Ahmed Muhammed Nurseyf, Medine: Mektebetü'd-dâr, 1408/1988, s. 319.

9 Cürçânî, Abdullah b. Adî, *el-Kâmil fi du'afâi'r-ricâl*, thk. Yahyâ Muhtâr Ğazâvî, Beyrût: Dârü'l-fikr, 1409/1988, V, 311.

10 Ebü Dâvûd, "Savm", 32 (hadis no: 2377).

başka sikalara muhâlefet ettiği rivâyet,¹¹ senesinde zayıf râvi bulunan rivâyet,¹² zayıf râvinin sika râvilere muhâlefet ettiği rivâyet¹³ ve mechûl râvinin teferrüd ettiği rivâyet¹⁴ için kullanılmaktadır.

Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) münkeri; sikanın hata yaparak teferrüd ettiği rivâyet,¹⁵ sikanın hata söz konusu olmaksızın teferrüd ettiği rivâyet,¹⁶ sadûk râvinin teferrüd ettiği rivâyet,¹⁷ zayıf râvinin teferrüd ettiği rivâyet,¹⁸ kendisinin tanımadığı râvinin teferrüd ettiği rivâyet,¹⁹ mütâbii bulunmayan ferd rivâyet,²⁰ aslı bulunmayan rivâyet,²¹ mutlak teferrüd²² ve marûfun zıddı olan rivâyeti²³ ifade etmek üzere kullanmıştır.

Ebû Hâtim er-Râzî'ye (ö. 277/890) göre münker hadis; mütâbii olmayacak şekilde sikanın teferrüd ettiği rivâyet,²⁴ sikanın diğer sikalara muhâlefet ettiği rivâyet,²⁵ zayıfın teferrüd ettiği rivâyet, zayıfın sikaya muhâlefette bulunduğu rivâyet,²⁶ mechûl râvinin rivâyeti,²⁷ metrûk râvinin ferd rivâyeti,²⁸ sikanın

11 Ali b. el-Medîni, *İlelü İbni'l-Medîni*, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, el-Mektebü'l-İslâmî, 1392/1972, s. 72.

12 Ali b. el-Medîni, *İlelü İbni'l-Medîni*, s. 58.

13 Ali b. el-Medîni, *İlelü İbni'l-Medîni*, s. 75.

14 Ali b. el-Medîni, *İlelü İbni'l-Medîni*, s. 99.

15 Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve ma'rîfetü'r-ricâl (Rivâyetü Abdullah)*, thk. Vasıyyullah Muhammed Abbas, Beyrût: Dâru'l-hânî, 1422/2001, I, 333; II, 281.

16 İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, II, 653; Bukâ'î, Burhaneddin İbrahim b. Ömer, *en-Nüketü'l-vefiyye bimâ fi şerhi'l-Elfiyye*, thk. Mahir Yasin Fahl, Riyâd: Mektebetü'r-rüşd, 1428/2007, I, 467; Vâdi'i, Ebû Abdurrahman Mukbil b. Hâdi, *el-Mukterah fi ecvibeti ba'zi es'ileti'l-mustalah*, Kâhire: Dâru'l-eser, 1425/2004, s. 143; Melibârî, *el-Hadisü'l-ma'lûl*, s. 73.

17 Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve ma'rîfetü'r-ricâl (Rivâyetü'l-Mervezi ve ğayrihi)*, thk. Vasıyyullah Muhammed Abbas, Kâhire: Dâru'l-İmâm Ahmed, 1427/2006, s. 133.

18 Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve ma'rîfetü'r-ricâl (Rivâyetü'l-Mervezi)*, s. 88.

19 Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve ma'rîfetü'r-ricâl (Rivâyetü'l-Mervezi)*, s. 158.

20 Ahmed b. Hanbel, *Mesâilü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel Rivâyetü İbnihi Abdullah*, thk. Ali Süleyman el-Mehnâ, Medine: Mektebetü'd-dâr, 1406/1986, I, 174, 242; Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve ma'rîfetü'r-ricâl (Rivâyetü Abdullah)*, I, 374; III, 99.

21 Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve ma'rîfetü'r-ricâl (Rivâyetü'l-Mervezi)*, s. 165.

22 İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *en-Nüket 'alâ kitâbi İbni's-Salâh*, thk. Rebî' b. Hâvi 'Umeyr, Riyâd: Dâru'r-râye, 1415/1994, II, 674; Vâdi'i, *el-Mukterah*, s. 143.

23 Ahmed b. Hanbel, *Mesâilü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel Rivâyetü İshâk b. İbrâhim b. Hânî'*, thk. Zühayr eş-Şâviş, Beyrût: el-Mektebü'l-İslâmî, 1400/1980, I, 136; Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve ma'rîfetü'r-ricâl (Rivâyetü Abdullah)*, I, 412; III, 366.

24 İbn Ebû Hâtim, Abdurrahman b. Ebû Hâtim er-Râzî, *Kitâbü'l-İlel*, thk. Sa'd b. Ebû Abdullah el-Humeyyid ve Hâlid b. Abdurrahman el-Cüraysî, Riyâd, 1427/2006, III, 571.

25 İbn Ebû Hâtim, *Kitâbü'l-İlel*, I, 22.

26 İbn Ebû Hâtim, *Kitâbü'l-İlel*, I, 476, 561.

27 İbn Ebû Hâtim, *Kitâbü'l-İlel*, III, 547.

28 İbn Ebû Hâtim, *Kitâbü'l-İlel*, II, 307.

vehimde bulunduğu ferd rivâyet,²⁹ munkatı,³⁰ müdelles³¹ ve mu'dal rivâyetleri³² ifade etmektedir. Bunlara ilâve olarak Ebû Hatîm isnâdında zayıf bir râvi bulunan rivâyet,³³ mevzû rivâyet³⁴ ve sika meşhur râvilerden birinden teferrüd etme ihtimali bulunmayan bir râvinin teferrüd ettiği rivâyet³⁵ ile metninde nekâret bulunan rivâyet³⁶ işaret etmek maksadıyla da münker ıstılahına başvurmaktadır.

Kütüb-i Sitte müelliflerinin bu terimi hangi durumlarda kullandıklarına gelince, bu bağlamda özellikle râviler hakkında bilgi ya da hüküm verirken *münkeru'l-hadis* ifadesini çokça kullanmasıyla dikkat çeken Buhârî'nin (ö. 256/870) münker hadis kavramını da sikanın teferrüdü,³⁷ sadûkun teferrüdü,³⁸ zayıfın teferrüdü³⁹ ile metrûk ve yalancı râvilerin rivâyetleri⁴⁰ için kullandığı ifade edilmelidir.

Ebû Dâvûd'un (ö. 275/888) münker hadis ile; sikanın teferrüdü ve sayıca daha fazla kimselere muhâlefet ettiği rivâyet,⁴¹ sadûk râvinin ferd rivâyeti,⁴² zayıfın teferrüd ettiği rivâyet⁴³ metrûk râvinin teferrüdü⁴⁴ ve isnâdında inkıtâ' bulunan rivâyeti⁴⁵ kastettiği anlaşılmaktadır. Ebû Dâvûd bu kavramı; çokça hata yapan sadûk râvinin kendisinden sika olana muhâlefet ettiği ferd rivâyet,⁴⁶ zayıf râvinin sikaya muhâlefet ettiği rivâyet,⁴⁷ farklı kişilerin rivâyet ettiği bir hadisin metninde diğerlerinin söylemediği bir ifadeyi ziyâde eden ve kendisinden böyle bir şey yapması beklenmeyen râvinin rivâyet ettiği hadis,⁴⁸ hocasından hadisi sema' yoluyla almayan bir râvinin o hocadan rivâyet ettiği hadis⁴⁹ ile zayıfın rivâyet ettiği ve çok sayıda talebesi bulunan bir hocadan az sayıda rivâyette

29 İbn Ebû Hâtim, *Kitâbü'l-İ'el*, I, 136.

30 İbn Ebû Hâtim, *Kitâbü'l-İ'el*, III, 131.

31 İbn Ebû Hâtim, *Kitâbü'l-İ'el*, I, 463.

32 İbn Ebû Hâtim, *Kitâbü'l-İ'el*, I, 476, 561.

33 İbn Ebû Hâtim, *Kitâbü'l-İ'el*, I, 476.

34 İbn Ebû Hâtim, *Kitâbü'l-İ'el*, III, 368.

35 İbn Ebû Hâtim, *Kitâbü'l-İ'el*, I, 400; III, 100.

36 İbn Ebû Hâtim, *Kitâbü'l-İ'el*, III, 368.

37 Tirmizî, *İ'elü't-Tirmizî el-kebîr*, thk. Seyyid Subhî es-Sâmarrâi v.dğr., Beyrût: Âlemü'l-kütüb, 1409/1989, s. 316.

38 Tirmizî, *İ'elü't-Tirmizî el-kebîr*, s. 256.

39 Tirmizî, *İ'elü't-Tirmizî el-kebîr*, s. 201.

40 Tirmizî, *İ'elü't-Tirmizî el-kebîr*, s. 294, 395.

41 Ebû Dâvûd, "Tahâret", 11 (hadis no: 19).

42 Ebû Dâvûd, "Tahâret", 81 (hadis no: 204).

43 Ebû Dâvûd, "Tahâret", 99 (hadis no: 252).

44 Ebû Dâvûd, "Edeb", 25 (hadis no: 4846).

45 Ebû Dâvûd, "Et'ime", 20 (hadis no: 3768).

46 Ebû Dâvûd, "Tahâret", 51 (hadis no: 133), 81 (hadis no: 204).

47 Ebû Dâvûd, "Tahâret", 124 (hadis no: 334).

48 Ebû Dâvûd, "Salât", 109 (hadis no: 704).

49 Ebû Dâvûd, "Hammâm", 1 (hadis no: 4011).

bulunan bir sikanın mütâbî' olduğu fakat bu hocanın meşhur talebelerinden hiçbirinin nakletmediği hadis⁵⁰ için de kullanmıştır. Ayrıca Ebû Dâvûd'un metnin gayr-ı mahfûz olması, mahfûz bir hadise muhâlefet etmesi, sikanın teferrüd edip mürseli mevsûl, mevkûfu merfû yapması gibi illetler sebebiyle münker saydığı rivâyetlerin⁵¹ bulunduğu da bilinmektedir.

Tirmizî'nin (ö. 279/892) münker kullanımının sikanın teferrüd ettiği rivâyet,⁵² sadûkun teferrüd ettiği rivâyet,⁵³ zayıfın ferd rivâyeti,⁵⁴ metrûk ve yalancıların rivâyetleri,⁵⁵ zayıfın sikaya muhâlefet ettiği rivâyet⁵⁶ ve metrûk râvinin ferd rivâyetini⁵⁷ kapsadığı görülmektedir. Tirmizî'nin münker hadisi genellikle zayıf râvinin ferd rivâyeti için kullandığı ifade edilmiştir.⁵⁸

Nesâî (ö. 303/915) ise sikanın daha sika râvilere muhâlefet ettiği rivâyet,⁵⁹ sadûk râvinin ferd rivâyeti,⁶⁰ sadûk râvinin sikalara muhâlefet ettiği rivâyet,⁶¹ zayıf râvinin sikalara muhâlefet ettiği rivâyet,⁶² zayıf râvinin teferrüd ettiği rivâyet,⁶³ isnâdında mechûl râvi bulunan rivâyet,⁶⁴ mutlak ferd rivâyet⁶⁵ ve sikanın teferrüd ettiği rivâyeti⁶⁶ ifade etmek maksadıyla münker terimine başvurmuştur.

Münker hadisle ilgili buraya kadar serd edilen görüşlerden hareketle ilk dönem hadis âlimlerinin münker kavramını genellikle teferrüd ve kısmen bununla bağlantılı olarak muhâlefet durumlarında kullandıkları anlaşılmaktadır. Zira yukarıda zikredilen muhtelif hadis türlerinin genel olarak 'teferrüd' ortak paydasında birleştikleri âşikârdır.⁶⁷ Ferd rivâyetin râvisinin ise hadis münekkitleri

50 Ebû Dâvûd, "Edeb", 60 (hadis no: 4889).

51 Ebû Dâvûd, "Hac", 21 (hadis no: 1784); "Büyü", 78 (hadis no: 3523).

52 Tirmizî, *'İlelü't-Tirmizî el-kebir*, s. 316.

53 Tirmizî, *'İlelü't-Tirmizî el-kebir*, s. 256.

54 Tirmizî, "Savm", 70 (hadis no: 789); "Libâs", 40 (hadis no: 1782).

55 Tirmizî, *'İlelü't-Tirmizî el-kebir*, s. 294, 395.

56 Tirmizî, "Hudûd", 28 (hadis no: 1461).

57 Tirmizî, "Et'ime", 46 (hadis no: 1856); "İsti'zân", 11 (hadis no: 2699), 20 (hadis no: 2713).

58 Örnek için bk. İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî, *Ulûmu'l-hadis*, muhakkikin dipnotu, thk. Nureddin İtr, Dımeşk: Dâru'l-fıkr, 1406/1986, s. 80; Efendioğlu, Mehmet, "Münker", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXII, 13.

59 Nesâî, "Eşribe", 78 (hadis no: 5677).

60 Nesâî, "Sıyâm", 19 (hadis no: 2151).

61 Nesâî, "Kıyâmu'l-leyl", 60 (hadis no: 1782).

62 Nesâî, "Zîynet", 1 (hadis no: 5042).

63 Nesâî, "Kat'u's-sârik", 15 (hadis no: 4978).

64 Nesâî, "Zîynet", 45 (hadis no: 5189).

65 İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 674.

66 Nesâî, "Büyü", 82 (hadis no: 4668).

67 Teferrüd için hadis münekkitlerinin münker kavramını kullanmaları, o hadisin münekkidin gözünde muhakkak sahih olmadığı anlamına gelmemektedir. Bk. Gumari, Ahmed b. es-Siddik, *Der'ü'z-za'f an hadisi men aşika fe'affe*, nşr. İyad Ahmed el-Gavc, Kahire: Darü'l-Mustafa ve Dâru'l-İmam et-Tirmizî, 1416/1996, s. 49-50.

tarafından sika, sadûk ya da zayıf gibi muhtelif sıfatlarla vasfedilebildiği görülmektedir. Bu nedenle ferd bir rivâyetin râvisinin durumu itibara alınmadan hadis münekkitleri tarafından her hâlükârda bir problem olarak kabul edildiğini düşünmek mümkündür. Esasen ilk dönem hadis münekkitlerinin münker kavramını hatalı pek çok hadis türünü ifade eden genel bir kavram olarak kullandıkları söylenebilir. Sonraki dönemlerde hadis ıstılahlarının yerleşmesi neticesinde bu hadis türlerinden her biri için müstakil ıstılahlar kullanılmaya başlanmış, münker hadisin de özellikle son dönemde İbn Hacer'in (ö. 852/1449) tanımıyla yerleşen dar kapsamlı anlamıyla kullanımı yaygınlık kazanmıştır.

Münker hadis ıstılahının erken dönemde hadis münekkitleri tarafından kullanımları ile ilgili son olarak değinilmesi gerekli bir mesele de münker kavramının bu dönemde metin tenkidi yapıldığına dair bir argüman teşkil edip etmeyeceği hususudur. Bu bağlamda hadis münekkitlerinin 'içerik tenkidi' anlamında metin tenkidi yapıp yapmadıklarına dair bir makale kaleme alan Jonathan Brown'ın görüşlerine kısaca temas etmek yerinde olacaktır. Makalesinde hadis münekkitlerinin içerik tenkidi yaptıklarına dair örnekler vererek, içerik tenkidinin bu dönemde kullanılan bir yöntem olduğunu ortaya koyan Brown'a göre, hicrî üçüncü ve dördüncü asırlarda Sünnî hadis münekkitleri, hadislerin içeriğinin kendileri tarafından görmezden gelindiği imajını bilinçli bir şekilde oluşturmuşlardır. Bu imaj, onların akli esas alan rakiplerine karşı tesis ettikleri isnada dayalı metodolojinin gerekli bir parçasıdır.⁶⁸ Zira bir hadisin anlamında, isnadın analiz edilmesiyle bir sonuca varmadan doğrudan içerikten hareketle sorun tespit edilebileceğini kabul etmek, onlar için rakiplerinin metodolojisini teyit etmek anlamına gelecektir. Bu nedenle hadis münekkitleri, içerik tenkidini isnad tenkidi ifadesinin içinde gizleme ihtiyacı hissetmişlerdir.⁶⁹

Brown'a göre erken dönemde içerik tenkidi yapıp yapılmadığının net bir şekilde anlaşılmasının önündeki temel engel, hadis münekkitlerinin hadisleri değerlendirirken kullandıkları müphem dildir. Münker kavramının da hadis münekkitlerinin bu müphem dillerinin bir ürünü olarak anlaşılabilmesi kanaatinde olan Brown'a göre bu kavram; hadisin güvenilir olmasına rağmen yalnızca tek bir rivayet tariki ile nakledildiği ya da belirli bir isnad ile nakledilen hadisin ele alınan tarihinin güvenilir olmadığı ancak diğer sahih tariklerinin bulunduğu veya hadisin tamamen uydurma olduğu anlamına gelebilmektedir. Münker hükmünün verilmesinin bir hadisin manasının kabul edilmez olduğu anlamına gelmediğini belirten Brown, münker ifadesinin hem isnad hem içerik

68 Brown, Jonathan, "Erken Dönem Hadis Münekkitlerinin Metin Tenkidi Yaptığını Nasıl Biliyoruz ve Bulmak Niçin Bu Kadar Zor?", çev. Salih Keskin, *Usûl: İslam Araştırmaları*, 25 (2016): s. 267.

69 Brown, "Erken Dönem Hadis Münekkitlerinin Metin Tenkidi Yaptığını Nasıl Biliyoruz ve Bulmak Niçin Bu Kadar Zor?", s. 309.

tenkidi anlamına gelebildiğini ifade etmektedir.⁷⁰ Bu açıdan münker örneğinde görüldüğü üzere, sınırlı sayıda olsa da aslında içerik tenkidine başvurdukları görülen hadis münekkitleri, içerik tenkidi ve isnad tenkidini birbirinden ayırt etmeyi imkânsız hale getiren teknik terimler kullanarak tamamen isnada dayanma ve akli tenkidi reddetme cephelerini koruyabilmişlerdir.⁷¹

Aslında erken dönemde hadis âlimlerinin içerik tenkidini isnad tenkidi diliyle gizlemekten ziyade genellikle gerçek anlamda isnad tenkidi yaptıklarını söylemek mümkündür. Bu durum aynı zamanda isnad tenkidinin işlerliğini göstermektedir. Zira içerik tenkidinin yapıldığı söylenen hadislerin senedinde genellikle şiddetli zayıf, metrûk ya da kezzâb râviler bulunmakta, bu tür tenkitlere de genellikle mevzuât literatüründe rastlanmaktadır. Erken dönemde Kur'ân ve sünnete arz manasında içerik tenkidi yapıldığı ortadadır. Ancak tarihe ve akla arz gibi diğer arz türlerini içeren tenkitler sınırlı sayıdadır ve bu anlamda tenkide uğrayan hadislerin senedleri de genellikle problemlidir. Tam anlamda bir içerik tenkidi yapıldığını söyleyebilmek için senedi sağlam olmasına rağmen tenkit edilmiş hadisler örnek olarak bulunmalıdır. Brown'un makalesinde verdiği örnek rivâyetler bu açıdan uygun rivâyetlerdir. Ancak bu örneklerin ne kadar artırılabilceği araştırılması gereken bir konudur.

B. Münker Hadise Dair İlk Tanımlar

İlk dönemde pek çok hadis münekkidi tarafından sıklıkla kullanılan bir kavram olmasına rağmen, tespit edilebildiği kadarıyla bu dönemde münker hadis hakkında yalnızca Müslim (ö. 261/875) ve Berdicî (ö. 301/914) tarafından tanım yapılmıştır. Bu nedenle Müslim ile Berdicî'nin kanaatlerini ayrıca ele almak isabetli olacaktır.

Hadis münekkitleri arasında münker hadise dair tanım yapan ilk kişi olan Müslim,⁷² *el-Câmi'u's-sahîh* adlı eserinin mukaddimesinde münker hadisin alâmetini 'hadisin diğer hâfızların rivâyetleri ile karşılaştırıldığında onlara muhâlif olması' şeklinde tespit etmiştir. Müslim'in ifadelerinden onun, münker hadis ile râvinin sika râvilere muhâlefet ettiği ferd rivâyeti kastettiği anlaşılmaktadır. Bu noktada Müslim'in ifadelerinin gerçek bir tanım niteliği taşımayıp daha ziyâde münker hadisin alâmetlerini ortaya koyma sadedinde olduğu, hatta tam da bu

70 Brown, "Erken Dönem Hadis Münekkitlerinin Metin Tenkidi Yaptığını Nasıl Biliyoruz ve Bulmak Niçin Bu Kadar Zor?", s. 298-299.

71 Brown, "Erken Dönem Hadis Münekkitlerinin Metin Tenkidi Yaptığını Nasıl Biliyoruz ve Bulmak Niçin Bu Kadar Zor?", s. 300.

72 Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbüri, *Sahihu Müslim*, nşr. Muhammed Fuad Abdülbâki, Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1412/1991, I, 7. Münkere dair ilk tanımı yapan kişinin Müslim olduğu şeklindeki görüşün benimsenmesine örnek olarak bk. Efendioğlu, "Münker", *DİA*, XXXII, 13; Yücel, Ahmet, "Cerh Lafızlarından 'Münkeru'l-hadîs' ve Farklı Kullanımları", *M.Ü.İ.F. Dergisi*, XV (1997): 200.

nedenle İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) Berdîci'yi münkerin tanımını yapan ilk kişi olarak zikrettiği ifade edilmelidir.⁷³

Müslim'e göre münkerin, sadûk râvinin ferd rivâyeti⁷⁴ veya zayıf râvinin ferd rivâyeti⁷⁵ ve zayıf râvinin teferrüd ve muhâlefeti⁷⁶ manalarına tekabül ettiği şeklinde görüşler bulunmaktadır. İbn Hacer de mevzu bahis râvilerin metrûk râviler olduğunu belirterek, Müslim'in metrûk râvilerin rivâyetini münker olarak adlandırdığını ifade etmiştir.⁷⁷ İbn Hacer'in bu tespiti söz konusu metrûk râvilerin ferd hadisleriyle ilgilidir.⁷⁸ Ancak Müslim'in ifadelerinden onun metrûk râvilerin rivâyetlerine münker dediği değil de genellikle münker rivâyette bulunan râvilere metrûk dediği anlaşılmaktadır. Nitekim günümüz hadisçilerinden Sülemî de râvi hakkındaki hükmün rivâyetler hakkındaki hükmün bir parçası olduğunu belirterek, İbn Hacer'in Müslim hakkındaki çıkarımının yanlış olduğunu söylemiştir.⁷⁹

Münker hadisle ilgili görüşlerini İbnü's-Salâh ve İbn Receb el-Hanbelî'den öğrendiğimiz Berdîci ise, sikanın teferrüd ettiği rivâyete münker demektedir.⁸⁰ İbn Receb, mütekaddim âlimler arasında Berdîci dışında münker tanımını yapan başka kimseyi görmediğini ifade etmiştir. Ancak o, yukarıda da belirtildiği üzere Müslim'in bu hususta ilk tanımını yapan kişi olduğunu dikkate almamış ya da Müslim'in ifadelerini tanım olarak kabul etmemiş gözükmektedir. İbn Receb'e göre Berdîci; bir kimsenin doğrudan ya da tabiûn vasıtasıyla sahâbeden naklettiği hadisin sadece o tarikten bilinmesi durumunda hadise münker ismini vermektedir. Berdîci münker hakkındaki bu ifadeleri Şu'be (ö. 160/776), Saîd b. Ebû Arûbe (ö. 156/773) veya Hişâm ed-Destüvâi'nin (ö. 153/770); Katâde'nin (ö. 117/735) Enes'ten (ö. 93/711-12), onun da Hz. Peygamber'den naklettiği bir hadisi ferd olarak nakletmeleri siyâkında dile getirmektedir. Buradan anlaşıldığı üzere Berdîci, hadisi teferrüd ederek nakleden râvi sika olsa dahi o

73 Sülemî, Abdurrahman b. Nüveyfi' b. Fâlih, *el-Hadisü'l-münker 'inde nükkâdi'l-hadis - Dirâse nazariyye ve tatbikiyye*, Riyâd: Mektebetü'r-rüşd, 1426/2006, I, 41.

74 Muhammedî, Abdülkâdir Mustafa Abdürrezzâk, *eş-Şâz ve'l-münker ve ziyâdetü's-sika muvâzene beyne'l-mütekaddimîn ve'l-müteahhirîn*, Beyrût: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1426/2005, s. 72-73.

75 Ğavri, Seyyid Abdülmâcit, *Mevsû'atü 'ulûmi'l-hadis*, Dımeşk: Dâru İbn Kesir, 1428/2007, s. 452.

76 Ubeyd, Nihad Abdülhalîm, "el-Hadisü'l-münker, hakikatühû-zavâbitühû-hükmühû", *Mecelletü's-şerî'a ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye*, 19/58 (1425/2004), s. 30.

77 İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 675.

78 Sülemî, *el-Hadisü'l-münker*, I, 71.

79 Sülemî, *el-Hadisü'l-münker*, I, 71.

80 İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, II, 653; Bukâ'i, *en-Nüketü'l-vefiyye*, s. 467; Melibârî, *el-Hadisü'l-ma'lûl*, s. 73; Ubeyd, "el-Hadisü'l-münker, hakikatühû-zavâbitühû-hükmühû", s. 57.

hadise münker hükmünü vermektedir.⁸¹ İbn Receb'e göre Şeyhayn'ın ve çoğu ehli hadisin görüşü, Berdîci ve onunla aynı kanaatte olan Ahmed b. Hanbel'in görüşleriyle uygunluk arz etmemektedir. Zira onların, eğer bir illet yoksa sikanın sikadan teferrüdünü münker saymadıkları ve kitaplarında da böyle hadisleri tahrîc ettikleri görülmektedir.⁸²

Berdîci'nin bir başka münker kullanımı, sika imamlardan daha alt bir seviyede bulunmakla birlikte aralarında sika ve zayıf râvilerin yer aldığı *şüyûhun* teferrüdü hakkındadır. Zira Katâde'den belli bir mertebesi kastedilmeyen râvi anlamındaki 'şeyh'lerin rivâyette bulunduğu görülmektedir. Bu tür bir rivâyet şeyh râvinin rivâyet ettiği tarikten başka tarikle de geldiği takdirde bu durum hadis için bir problem teşkil etmemekte, ancak başka tarik bulunmuyorsa hadis münker sayılmaktadır.⁸³ Bu noktada *Sülemî'nin*, Berdîci'nin *şüyûhun* teferrüdünün münker sayıldığı yönündeki ifadelerinden hareketle, şeyh olarak ifade edilen râviden yukarıda yer alan büyük imamların ferd hadislerinin makbûl olduğu sonucuna ulaştığı belirtilmelidir.⁸⁴ Berdîci'nin bu kullanımını, onun münker kavramını mutlak teferrüd durumunda kullandığına dair İbnü's-Salâh'tan gelen nakil de desteklemektedir.⁸⁵

Berdîci'ye göre münker hadis manalarından bir diğeri de vehm ve muhâlefet şeklinde tespit edilmiştir. Zira Amr b. Âsım'dan gelen bir hadis hakkında münker hükmünü veren Berdîci, bunun sebebini Amr'dan kaynaklanan vehm olarak açıklamakta, İbn Receb de İbn Ebû Hâtim'in, hadisin *bu isnâdla* bâtlı olduğu şeklindeki hükmünü nakletmektedir. Bu durum da Amr'ın vehmini, hadisi o isnâdla rivâyet etmeyen râvilere muhâlefet etmesi şeklinde ortaya koymaktadır.⁸⁶ Şu hâlde Berdîci'nin, ilk dönem hadis münekkitlerinin genelini yaptığı üzere rivâyetin hatalı olduğuna dair zann-ı gâlib oluştuğunda ferd hadise münker dediğini söylemek mümkündür. Benzer bir görüş Sülemî tarafından da zikredilmiştir.⁸⁷

Bu bilgilerden hareketle son olarak her ne kadar münkere dair açık bir tanım ortaya koyarken yalnızca sikanın teferrüdünden söz etse de, aslında Berdîci'nin münker kavramını mutlak teferrüd durumunda kullandığını söylemek daha isabetli gözükmektedir. Nitekim bu, ilk dönem hadis münekkitleri nezdinde râvinin durumu dikkate alınmaksızın her türlü teferrüdün problemlili görüldüğü

81 İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, II, 653.

82 İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, II, 657.

83 Süleymânî, Ebu'l-Hasan Mustafa b. İsmail, *el-Cevâhiru's-Süleymâniye şerhu'l-Manzûmeti'l-Beykûniyye*, Riyâd: Dâru'l-Keyân, 1426/2006, s. 363-364.

84 Sülemî, *el-Hadisü'l-münker*, I, 49.

85 İbnü's-Salâh, *'Ulûmu'l-hadis*, s. 80.

86 Süleymânî, *el-Cevâhiru's-Süleymâniye*, s. 363-364.

87 Sülemî, *el-Hadisü'l-münker*, I, 50.

göz önünde bulundurulduğunda daha net anlaşılmaktadır.

C. Mütekaddimûn Dönemi Hadis Usûlü Eserlerinde Münker Hadis

Mütekaddimûn dönemi hadis usûlü eserlerinde, münker hadis konusuna müstakil olarak yer verilmemiştir. Nitekim münker hadise dair müstakil bâb açan ilk muhaddis, müteahhirûndan olan ve münkeri şâz ile aynı anlamda⁸⁸ kabul eden İbnü's-Salâh'tır.⁸⁹ İbnü's-Salâh'ın şâz ile münker hadisi aynı manada kabul etmesinden hareketle kendisinden önce kaleme alınan ilk hadis usûlü eserlerinde münker hadise dair müstakil başlık açılmamasının sebebinin bu eserlerin müelliflerinin de benzer düşünceyi paylaşması olduğu söylenebilir. Bu nedenle bu başlık altında o dönemdeki müelliflerin görüşleri 'şâz hadis' çerçevesinde nakledilecektir.

Mütekaddimûndan konu ile ilgili bilgi ihtiva ettiği tespit edilen ilk eser Hâkim en-Nisâbüri'nin (ö. 405/1014) *Ma'rîfetü 'ulûmi'l-hadis*'dir. Hâkim'e göre sika bir râvinin teferrüd etmesi ve âdîd bulunmaması durumunda o hadise şâz denilmektedir. Hâkim mevzu bahis eserinde şâzzın muallelden farklılık arz ettiğini, muallelde illetin hadislerin birbirine karışması, râvinin hata yapması ya da bir râvinin mürsel olarak naklettiği rivâyeti bir başka râvinin hata ederek mevsûl nakletmesi gibi durumlardan hareketle anlaşıldığını, şâzda ise illete vâkîf olunmadığını söylemektedir.⁹⁰

Hâkim kendi fikrini belirttiikten sonra Muhammed b. İdris eş-Şâfi'i'nin (ö. 204/820) konu ile ilgili görüşünü de nakletmiştir. Şâfi'i'ye göre şâz; sika râvinin başka râvilerin rivâyet etmediği bir hadisi rivâyet etmesi değil, rivâyetiyle başkalarına muhâlefet etmesi anlamına gelmektedir.⁹¹ Hâkim, Şâfi'i'nin görüşüne herhangi itirazda bulunmamakta, misâl olarak serd ettiği hadislerde de muhâlefeti değil, teferrüdü esas almaktadır.

Şâfi'i'nin şâz hakkındaki muhâlefet ve teferrüdün birlikte mevcut bulunması gerektiği yönündeki kanaati ile dönemin muhaddisleri arasında yaygın olan yalnızca teferrüd durumunun şâz hükmünü vermede yeterli görülmesi şeklindeki tavır, daha sonra bazı muhaddisler tarafından ortak bir paydada buluşturulmaya çalışılmıştır. Buna göre Şâfi'i'nin şâzza dair ifadelerinden kastı esasen ihticâc edilmeyen şâz hadisin hükmünü açıklamaya yönelik olsa gerektir. Söz konusu ihticâc edilmeyen şâz hadis de münker hadisle aynı anlamı taşımaktadır.⁹²

88 İleride işleneceği üzere İbnü's-Salâh aslında münkeri şâz merdûd ile eş anlamlı kabul etmektedir. Ancak kendi ifadeleri münker ile şâzzın aynı manaya geldiği yönünde olduğu için burada bu kullanım tercih edilmiştir.

89 İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, s. 80.

90 Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah en-Nisâbüri, *Ma'rîfetü 'ulûmi'l-hadis*, nşr. Seyyid Muazzam Huseyn, Beyrût: Dâru'l-âfâki'l-cedîde, 1400/1980, II, 119,120.

91 Hâkim, *Ma'rîfetü 'ulûmi'l-hadis*, II, 119.

92 Zerkeşi, Ebû Abdullah Muhammed b. Cemâleddin Abdullah b. Bahadır, *en-Nüket*

Dolayısıyla şâz hadisin ihticâc edilen ve ihticâc edilmeyen şeklinde ikiye ayrıldığı, bu ayırımın da ileride ele alınacağı üzere İbnü's-Salâh'ın merdûd şâz - gayr-ı merdûd şâz ayırımı ile paralellik arz ettiği anlaşılmaktadır.

İmam Şâfi'î'nin şâz hakkındaki ifadelerini nakleden bir diğer muhaddis de Ebû Ya'lâ el-Halîlî'dir (ö. 446/1055). O, muhaddislerin genel tavrının sika olup olmaması fark etmeksizin bir şeyhin şâz olarak naklettiği, tek bir isnâdı bulunan hadise şâz denilmesi şeklinde tebârüz ettiğini söylemektedir.⁹³ Halîlî'nin imam ve hâfız mertebesinin altında yer alan ve sika olan, olmayan bütün râvileri kapsayan şüühun teferrüdü hakkındaki bu sözünden hareketle, onun mutlak teferrüd durumunda rivâyete şâz hükmünü verdiği anlaşılmaktadır. Halîlî'nin belirttiğine göre muhaddislerin genel tavrı; şâz rivâyetin râvisi sika ise bu hadisi metrûk kabul etme, değilse tevakkuf ederek hadisle ihticâc etmeme yönündedir.⁹⁴ Halîlî imam ve hâfızların ferd rivâyetlerini sahih addetmektedir.⁹⁵ Anlaşıldığı üzere Halîlî, şâzlı sahih ve gayr-ı sahih şeklinde ikiye ayırarak sikanın teferrüdünü sahih şâz, sika olmayanın teferrüdünü ise gayr-ı sahih şâz olarak adlandırmaktadır.⁹⁶

Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) ise her ne kadar şâz hadis ve dolayısıyla münker hadis hakkında bizzat kendisi açıkça görüş beyân etmese de, *el-Kifâye* adlı eserinde "Hadisleri arasında şâz, münker ve garîb hadisler çokça bulunan râvinin rivâyeti ile ihticâc edilmez" şeklinde yer verdiği bâb başlığı altında şâz hadisin münker hadis olduğuna dair bir nakilde bulunmuştur.⁹⁷

Mütekaddimûn devrinde şâz/münker hadisle ilgili öne çıkan üç tanımın en geniş Halîlî'nin, en darı ise Şâfi'î'nin tanımıdır. Halîlî'nin şâz hadisi mutlak ferd anlamında kabul etmesi günümüzde yaygın manasıyla şâz kapsamına sahih hadislerin de girmesine sebebiyet verirken, benzer şekilde Hâkim'in sikanın teferrüdü için şâz ifadesini kullanması sahih hadisler arasına şâz hadisin de girmesine neden olmaktadır.⁹⁸ Şâfi'î'nin tanımı ise Hâkim'in tanımı gibi sahih hadisin kapsamına şâzlı da dahil etmekte, ancak o farklı olarak şâzın mercûh

'alâ *Mukaddimeti İbni's-Salâh*, thk. Zeynülabidin b. Muhammed Bellâ Füreyç, Riyâd: Mektebetü'l-edvâi's-selef, 1419/1998, II, 139.

93 Halîlî, Ebû Ya'lâ el-Halîl b. Abdullah b. Ahmed, *Kitabü'l-İrşâd fî ma'rifet-i 'ulemâ'il-hadis*, thk. Muhammed Saîd b. Ömer İdris, Riyâd: Mektebetü'r-rüşd, 1409/1989, I, 176.

94 Halîlî, *Kitabü'l-İrşâd*, I, 176.

95 İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, II, 658-659.

96 Irâkî, Zeynüddin Abdürrahim b. el-Hüseyn, *et-Takyîd ve'l-izâh şerhu Mukaddimeti İbni's-Salâh*, Beyrût: Dâru'l-hadis, 1405-1984, s. 84.

97 Hatîb el-Bağdâdî, Ebûbekr Ahmed b. Ali b. Sâlih, *el-Kifâye fî 'ilmi'r-rivâye*, Haydarâbâd, 1357, 141.

98 Zerkeşî, *en-Nüket*, muhakkikin dipnotu, II, 153; Sehâvî, Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed, *Fethu'l-muğis bi şerhi Elfiyeti'l-hadis*, thk. Abdülkerim b. Abdullah el-Hudayr ve Muhammed b. Abdullah b. Fühayd Âli Fühayd, Riyâd: Mektebetü Dâru'l-minhâc, 1426/2005, II, 8.

rivâyet olduğunu belirtmektedir. Bunun rivâyetin sahih olmadığına hükmetmeyi gerektirip gerektirmediği tartışma konusudur.⁹⁹

Mütekaddimûna göre münker kavramının çerçevesi bu şekilde ortaya konulduktan sonra mütekaddim âlimlerin -özellikle ilk dönem hadis münekkitlerinin- kullandıkları manasıyla münkerin illet ile bağlantısının ele alınması yerinde olacaktır. Bu anlamda münker ile illet arasında yakından ilişki bulunmaktadır. İlet "sağlam bir haberin sıhhatine zarar verebilecek gizli sebep" olarak tarif edilmiştir.¹⁰⁰ İlk dönem muhaddislerinin farklı durumları ifade etmek üzere münker lafzını kullandıkları ve söz konusu durumlar arasında sikanın muhâlefetinin illet olduğu ön plâna alındığında, münker ile illet arasında her illetin münker olduğu ancak her münkerin illet olmadığı şeklinde bir umûm-husûs ilişkisi ortaya çıkmaktadır.¹⁰¹ Sikanın teferrüdünün illet sayılıp sayılmadığı ise kapalı bir meseledir. Zira her ne kadar müteahhir ulemâ arasında sikanın teferrüdünün mutlak olarak kabul edilmesi şeklindeki tavır yaygınlık kazansa da, mütekaddim âlimlerin uygulamaları dikkate alındığında onların kimden gelirse gelsin teferrüdü problemlili gördükleri ve sikanın teferrüdünü de genellikle makbûl kabul etmedikleri bilinmektedir. Bu noktada mütekaddim âlimlerin teferrüdün gerçekleştiği bir hadis hakkında hüküm verirken karîneleri dikkate aldıkları da ayrıca ifade edilmelidir.¹⁰²

İbn Receb'in belirttiğine göre erken dönem hadis âlimlerinin çoğunluğu sikalara muhalefet etmese bile tek kişinin hadiste teferrüd etmesini o hadis için bir illet saymışlardır. Ancak teferrüd eden râvinin Zührî (ö. 124/742) gibi hâfız olması ve âdaleti ve hadis rivâyeti ile meşhûr olması durumunda genellikle bunu illet olarak kabul etmemişlerdir. Yine de büyük sika râvilerin teferrüd ettiği bazı rivâyetleri münker saydıkları da vâkidir. Zira onlar her bir rivâyet için ayrı ayrı değerlendirme yapmaktadırlar.¹⁰³ Buradan anlaşıldığı üzere mütekaddim âlimler meseleye râvi odaklı değil de rivâyet odaklı yaklaşmakta, bu nedenle de söz gelimi sikanın teferrüd ettiği bir hadis için kimi zaman münker hükmü verirken, kimi zaman da böyle bir hadisi kabul etmektedirler.

İbn Receb'in mütekaddim âlimlerin Zührî gibi hâfız râvilerin teferrüd ettiği rivâyetlerin 'illet' sayılmadığını söyledikten sonra cümleye bazen sika râvilerin teferrüdlerinin de 'münker' addedildiği şeklinde devam etmesi, illet ile münkerin o dönemde aynı anlamda kullanıldığına bir işaret kabul edilebilir.

99 İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 653.

100 İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, s. 90. Ayrıca bk. Tekineş, Ayhan, "İlelü'l-hadis", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXII, 84.

101 Köktaş, Yavuz, *Hadis Usûlü Yazıları*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010, s. 82.

102 Süleym, Amr Abdülmün'im, *Şerhu 'ileli'l-hadis li'l-mübtediîn*, Beyrût: Müessesetu'r-reyyân, 1427/2006, s. 55.

103 İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, II, 582.

Benzer şekilde İbn Receb'in *Şeyhayn*in ve çoğu ehli hadisin uygulaması senedin sonuna kadar sikanın sikadan rivâyet ettiği hadisin illet ve dolayısıyla münker olmadığı şeklindeki ifadeleri de illet ile münker arasındaki bu ilişkiyi ortaya koymaktadır.¹⁰⁴ Görüldüğü üzere mütekaddim âlimlerin sikanın teferrüdünü münker kabul ettikleri de etmedikleri de vâkidir. Bu durum, özellikle modern dönemde ortaya konulduğu üzere ilk dönem hadis münekkitlerinin sikanın teferrüdü durumunda bazı karîneler ile hadisin hatalı rivâyet edildiği fikri zann-ı gâliplerinde ağır bastığı takdirde bu hadise münker dedikleri şeklindeki görüşün isabetli olduğunu göstermektedir.

İbn Receb sikanın teferrüdünün münker kabul edildiği durumlara örnek olarak Mâlik'ten gelen kıran haccı yapan kişinin ayrı ayrı iki tavaf yapacağı sadedindeki ferd rivâyeti vermektedir. Ona göre bu hadise münker hükmünü veren Ahmed b. Hanbel, Mâlik'in bu rivâyetini kıran haccı yapan kişinin tek bir tavaf yaptığı şeklindeki hadislere muhâlefet ettiği gerekçesiyle münker saymış olabilir.¹⁰⁵ Bu da hatalı olduğuna kanaat getirilen hadislere münker denildiği görüşünü destekleyen bir başka husus olarak kabul edilebilir. Bu durumda sika ve hâfız bir râvinin de hata yapması mümkün olduğundan böyle bir râvinin rivâyetinin mutlak olarak kabul edilmesinin uygun olmayacağı söylenebilir.¹⁰⁶

İbnü's-Salâh da bu konuda görünüşte isnâdı sika râvilerden oluşan bir hadisin muallel kapsamına girebileceğini ifade etmiştir. Ona göre, böyle bir hadiste illetin bulunup bulunmadığı râvinin teferrüdü ve başka bir râvinin bu râviye muhalefet etmesi, bunlara ilâve olarak da hadisi inceleyen âlimde bu hadiste illetin bulunduğu dair zann-ı gâlip oluşturan karînelerin bulunması hâlinde anlaşılır.¹⁰⁷ Görüldüğü üzere illet hakkındaki bu ifadeler aslında münkeri de anlatmaktadır. İbnü's-Salâh'ın naklettiğine göre Hatîb el-Bağdâdî bir hadisteki illetin anlaşılabilmesi için hadisin bütün tariklerinin toplanması ve râvilerinin hıfz, itkân ve zabt derecesine göre değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.¹⁰⁸ İletinin tespiti noktasında İbn Hacer'in de aynı görüşte olduğu bilinmektedir.¹⁰⁹ İbn Receb el-Hanbelî de illetin tespit edilebilmesi için aynı konudaki hadislerin bir araya getirilmesi gerektiğini, bunun neticesinde hadisin mârûf, münker, meşhûr, garîb ya da şâz olup olmadığının ortaya çıkacağını belirtmiştir.¹¹⁰

104 İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, II, 657.

105 İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, II, 652.

106 Süleym, *Şerhu 'ileli'l-hadis*, s. 93.

107 İbnü's-Salâh, *'Ulûmu'l-hadis*, s. 90.

108 İbnü's-Salâh, *'Ulûmu'l-hadis*, s. 90-91.

109 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 92.

110 İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, I, 333.

II. Müteahhirûnun Kullanımında Münker Hadis

Müteahhirûn döneminde münker hadisin manasının tetrici bir daralma yaşadığı yukarıda ifade edilmişti. Aslında teferrüd ya da muhalefet gibi karînelerle hatalı olduğu anlaşılan rivâyetler için kullanılan münker ıstılahının anlamında daha ziyade İbnü's-Salâh ve İbn Hacer'in tanımları sonucu daralma meydana gelmiştir.

A. Münker Hadis Hakkında İbnü's-Salâh'ın Görüşü ve İbn Hacer'e Kadarki Dönemde İbnü's-Salâh Etkisi

Daha önce de ifade edildiği üzere münker hadis için müstakil başlık açan ilk kişi olan İbnü's-Salâh *'Ulûmu'l-hadis'*te öncelikle Berdicî'nin münker tanımını vermektedir. İbnü's-Salâh, teferrüd durumunda rivâyete merdûd, münker ya da şâz hükmünü vermenin hadisçiler arasında yaygın bir tavır olduğunu belirterek Berdicî'nin tanımının tafsilâta ihtiyaç duyduğunu ifade etmektedir. İbnü's-Salâh bu tafsilâtlı açıklamayı, münker ile aynı manaya geldiğini düşündüğü şâz bahsinde yapmıştır.¹¹¹

Şâfi'î, Halîlî ve Hâkim'in görüşlerini aktaran İbnü's-Salâh, Şâfi'î'nin görüşlerine katılırken, diğer iki muhaddise itiraz etmektedir.¹¹² Şâz hadis hakkındaki durumun Halîlî ve Hâkim'in anladığından çok daha tafsilâtlı olduğunu belirten İbnü's-Salâh'a göre bir râvi teferrüd ettiği rivâyetle hıfzı ve zabtı daha kuvvetli bir râvinin rivâyetine muhâlefet ediyorsa bu rivâyet merdûd şâz kabul edilir.¹¹³ Şâfi'î ise râvinin hıfzını şart koşmadan, sadece teferrüd ve muhalefet durumunda hadise şâz hükmünün verileceğini söylemiştir. Buradan hareketle Şâfi'î ile İbnü's-Salâh'ın tanımları arasında umûm husûs ilişkisi olduğu söylenebilir.¹¹⁴

Rivâyette muhâlefetin değil de sadece teferrüdün gerçekleşmesi durumunda ise rivâyetin râvisi âdil, hâfız, itkân ve zabtına güvenilen bir kimseyse teferrüd ettiği bu rivâyet kabul edilir. Ancak hıfzına ve itkânına güvenilmeyen bir kimseyse bu râvinin teferrüdü hadisi sıhhat çerçevesinden çıkarır. İbnü's-Salâh teferrüdüne müsamaha gösterilebilecek zâbit bir râvinin teferrüdünü zayıf addetmezken, bu derecede olmayan râvinin ferd hadisini 'şâz münker' olarak vasfetmektedir.¹¹⁵ Netice itibâriyle İbnü's-Salâh'ın şâz hadisi merdûd

111 İbnü's-Salâh, *'Ulûmu'l-hadis'*, s. 80.

112 İbnü's-Salâh, *'Ulûmu'l-hadis'*, s. 76-78. Söz konusu hadis meşhur "Ameller niyetlere göredir" hadisidir.

113 İbnü's-Salâh, *'Ulûmu'l-hadis'*, s. 79.

114 Molla Hanefî, Şemsüddin Muhammed el-Hanefî et-Tebrizî, *Şerhu'd-Dibâci'l-müzehheb fi mustalahi'l-hadis*, Mısır: Matba'atü Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve evlâdih, 1350/1931, s. 38.

115 İbnü's-Salâh, *'Ulûmu'l-hadis'*, s. 79.

olan ve merdûd olmayan şekilde ikiye ayırdığı, münker hadisin ise merdûd şâzza karşılık geldiği anlaşılmaktadır. İbnü's-Salâh merdûd şâz ve dolayısıyla münker hadisi de iki kısma ayırmıştır. Bunlardan birincisi 'bir râvinin sikaların rivâyetlerine muhâlefet ederek naklettiği ferd hadis', ikincisi ise 'teferrüd ederek naklettiği rivâyete müsamaha edilecek derecede güvenilir olmayan bir râviden gelen ferd hadis'tir. Bu iki kısım İbnü's-Salâh tarafından aynı zamanda münker hadisin de kısımları olarak takdim edilmiştir.¹¹⁶

İbnü's-Salâh merdûd şâz ve münkeri eş anlamlı kabul etmesine rağmen münker kavramı için müstakil bir başlık açmıştır. Bunun sebebi Berdîci'nin münker tanımının doğru olmadığını düşündüğü için onun tanımından hareketle merdûd şâz ile münkerin farklı anlamlar ifade ettiği algısının ortaya çıkmasını engelleme arzusu olarak düşünülebilir. Hasen hadisi tarif ederken şâz olmama şartı ile birlikte münker olmama şartını koymasının¹¹⁷ da aynı nedenden kaynaklandığını düşünmek İbnü's-Salâh'ı kendi içinde çelişkiye düşmekten kurtaracaktır. Ancak İbnü's-Salâh'ın münker ile şâzzın aynı manaya geldiğini belirtmesine rağmen esasen münker hadisi şâzzın kısımlarından biri (merdûd şâz) olarak düşündüğü de gözden kaçırılmaması gereken bir noktadır.

İbnü's-Salâh'tan sonra gelen hadis âlimlerinin pek çok hadis istilâhında olduğu gibi münker hadis hususunda da ondan oldukça etkilendikleri görülmektedir. Bu dönemde İbn Salâh'ın görüşünü benimseyen muhaddisler arasında Nevevî (ö. 676/1277)¹¹⁸ İbn Dakikul'id¹¹⁹ (ö. 702/1302), Ca'berî¹²⁰ (ö. 732/1332), Bedreddin b. Cemâ'a¹²¹ (ö. 733/1333), Şemseddin b. Abdülhâdi¹²² (ö.

116 İbnü's-Salâh, *'Ulûmu'l-hadis*, s. 79.

117 İbnü's-Salâh, *'Ulûmu'l-hadis*, s. 31.

118 Nevevî, Muhyiddin Ebû Zekerîyya Yahyâ b. Şeref, *et-Takrîb ve't-teysîr*, thk. Muhammed Osman el-Haşî, Beyrût: Dâru'l-kitâbi'l-'Arabî, 1405/1985, s. 40; Nevevî, *İrşâdü tullâbi'l-hakâik ilâ ma'rîfeti süneni hayri'l-halâik*, Medine: Mektebetü'l-eymân, 1408/1987, II, 217.

119 İbn Dakikul'id, Takıyyuddin Muhammed b. Ali, *el-İktirâh fî beyâni'l-istilâh ve mâ üzîfe ilâ zâlike mine'l-ehâdisi'l-ma'dûde mine's-sihâh*, thk. Kahtân Abdurrahman ed-Dûri, Amman: Dâru'l-'ulûm, 1427/2007, s. 268-270.

120 Ca'berî, İbrahim b. Ömer, *Rusûmu't-tahdis fî 'ulûmi'l-hadis (Selâse kütüb mine'l-musannefâti'l-Ca'berîyyât)*, thk. Cemâl es-Seyyidrifâî, Mektebetü evlâdi's-şeyh li't-türâs, 2005, s. 26.

121 İbn Cemâ'a'nın İbnü's-Salâh'tan etkilendiği açık olmakla birlikte o, münkerin tanımını yaparken, İbnü's-Salâh'ın münker hadisin kısımları olarak takdim ettiği 'bir râvinin sikaların rivâyetlerine muhâlefet ederek naklettiği ferd hadis' ve 'teferrüd ederek naklettiği rivâyet kabul edilecek derecede güvenilir olmayan bir râviden gelen ferd hadis' şeklinde iki kısımdan yalnızca ikincisini zikretmiştir. Bu da münker hadisin manasında o dönem için bir daralmanın gerçekleştiği anlamına gelebilir. Bk. İbn Cemâa, Bedreddin, *Zevâlu't-terâh bi şerhi Manzûmeti İbn Ferâh (Erba'atü şürûh li metni Ğaramî sahih içinde)*, thk. Hişâm b. Muhammed, Beyrût: Mektebetü'l-'asriyye, 1431/2010, s. 92.

122 Şemseddin b. Abdülhâdi de İbn Cemâ'a gibi münker hadisi açıklarken İbnü's-Salâh'ın

744/1344), Ebu'l-Hasan et-Tebrizî¹²³ (ö. 746/1346), Zehebî¹²⁴ (ö. 748/1348), İbnü't-Türkmânî¹²⁵ (ö. 750/1349), İbn Kesir¹²⁶ (ö. 774/1373), Ebnâsî¹²⁷ (ö. 802/1399), İbnü'l-Mülakkın¹²⁸ (ö. 804/1401), Bulkînî¹²⁹ (ö. 805/1402) ve Irâkî¹³⁰(ö. 806/1404) zikredilebilir.

B. Münker Hadis Hakkında İbn Hacer'in Görüşü ve XX. Asra Kadarki Süreçte Münker Hadis Kullanımlarında İbn Hacer Etkisi

İbnü's-Salâh'tan sonra uzun süre onun kanaati benimsenmiş olsa da, belli bir dönemden itibaren şâz hadis ile münker hadisin birbirinden farklı kavramlar olduğu anlayışının yaygınlık kazandığı görülmektedir.¹³¹ Gerek bu iki kavramın birbirinden ayrı kavramlar olarak kabul edilmesi gerekse münker hadisin yaygınlık kazanmış ıstılahî manası, İbn Hacer'in konu ile ilgili görüşleri üzerinden şekillenmiştir. Bu noktada İbn Hacer'in münker hadis hakkındaki görüşünün de bir tekâmül süreci geçirdiği ifade edilmelidir. İbn Hacer, İbnü's-Salâh'ın eserine yazdığı *en-Nüket*'te daha ziyade İbnü's-Salâh'a yakın görüşler ifade etmesine rağmen, *Nuhbetü'l-fiker* ve *Nüzhetü'n-nazar*'da kaydettiği görüşü daha farklı olup son tahlilde benimsediği kanaat de bu son görüştür.

İbn Hacer'in *en-Nüket*'teki beyânına göre münker ve şâz, her ikisinin de iki kısma ayrılması bakımından müşterek olmalarına rağmen râvilerin mertebeleri

belirttiği kısımlardan yalnızca ikincisini zikretmiştir. Bk. Husnî, Hişâm b. Muhammed Haycer, *Erba'atü'l şürûh li metni Ğarâmi Sahîh*, Beyrût: el-Mektebetü'l-'asriyye, 1431/2010, s. 78.

123 Ebu'l-Hasan et-Tebrizî, Ali b. Ebû Muhammed Abdullah b. el-Hasan et-Tebrizî, *el-Kâfi fi 'Ulûmi'l-Hadis*, Amman: Dâru'l-eseriyye, 1469/2008, s. 278-279.

124 Zehebî ile ilgili dikkat çeken bir husus, onun şâz başlığı altında İbnü's-Salâh'ın kaydettiği manaları serd etmekle birlikte münkeri ayrıca "zayıf" râvinin teferrüd ettiği hadis şeklinde ifade etmesidir. Bk. Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed, *el-Mûkızâ fi 'ilmi mustalahi'l-hadis*, Beyrût: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1405/1985, s. 42.

125 İbnü't-Türkmânî, Alauddin Ali b. Osman el-Mâridinî, *el-Müntehab fi 'ulûmi'l-hadis*, thk. Avvâd el-Halef, Beyrût: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1469/2008, s. 61-62.

126 İbn Kesir, Ebu'l-fidâ İsmail b. Kesir, *İhtisâru 'ulûmi'l-hadis*, (Ahmed Muhammed Şakir'in *el-Bâ'isü'l-hasis*'i içinde), Riyâd: Mektebetü'l-me'ârif, 1417/1996, 182-183.

127 Ebnâsî, Burhaneddin, *eş-Şeze'l-feyyâh min 'Ulûm-i İbni's-Salâh*, thk. Salâh Fethi Helel, Riyâd: Mektebetü'r-rüşd, 1418/1998, I, 182-188.

128 İbnü'l-Mülakkın, Ömer b. Ali b. Ahmed el-Ensârî, *el-Mukni' fi 'Ulûmi'l-hadis*, thk. Abdullah Yusuf el-Cedi', Dâru'l-Fevvâz, 1413/1992, II, 180.

129 Şâtî, Âişe Abdurahman, *Mukaddimetü İbni's-Salâh ve Mehâsinü'l-ıstılah (li İbn Raslân el-Bulkînî)*, Kahire: Dâru'l-me'ârif, ts., s. 238-246.

130 Irâkî, *et-Takyid ve'l-izâh*, s. 83-90; Irâkî, *Şerhu't-Tebşira ve't-tezkira*, thk. Abdülatif el-Hemim ve Mahir Yasin Fahl, Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1423-2002, I, 245-256.

131 Mesela İbnü'l-Vezir (ö. 840/1087) bu iki kavramın birbirinden ayrılması gerektiğini söylemiştir. Bk. İbnü'l-Vezir, Ebû Abdullah İzzüddin Muhammed b. İbrâhîm b. Ali el-Yemânî, *Tenkihu'l-enzâr fi ulûmi'l-âsâr*, thk. Muhammed Subhi b. Hasan Hallâk ve Âmir Hüseyin, Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1420/1999, s. 155.

bakımından farklıdır. Ferd rivâyetin mütâbî' ve şâhidi bulunmuyorsa, aynı zamanda râvisinde de sahih ile hasen hadiste şart koşulan derecede bir zabt mevzu bahis değilse, bu rivâyet şâzzın birinci kısmını teşkil etmektedir. İfade edilen derecede zabtı bulunan bir râvinin rivâyetine muhâlefet varsa hadisin daha şiddetli şâz olduğunu kaydeden İbn Hacer, bazılarının da bunu münker diye isimlendirdiğini belirtmektedir. Şayet ferd rivâyetin râvisi zabt bakımından sahih ve hasen hadiste aranan dereceye ulaşmışsa, ancak kendisinden daha güvenilir ve zâbit birine muhâlefet etmişse, bu da şâzzın ikinci kısmıdır.¹³² Buradan anlaşıldığı üzere İbn Hacer şâzzı iki kısma ayırmakta, bu kısımlardan birinde muhâlefeti şart koşarken diğerinde böyle bir şart zikretmemektedir.

İbn Hacer ferd hadisin râvisi mestûr, sû-i hıfz¹³³ veya bazı hocaları zayıf kabul edilen bir râvi olup da hadisin mütâbîi ve şâhidi de bulunmadığı takdirde, bu tür rivâyetleri münkerin birinci kısmı saymaktadır. Zikredilen duruma ilâve olarak muhâlefet de söz konusu ise bu tür rivâyetleri de münkerin ikinci kısmı olarak kabul etmektedir. Buna göre münker ve şâzzın ortak noktasının mutlak teferrüd ya da muhâlefetle birlikte bulunan teferrüd şeklinde ortaya çıktığı görülmektedir.¹³⁴

İbn Hacer'in bu görüşünün sonradan değiştiği veya olgunlaştığı söylenebilir. Zira bu görüşlerini serd ettiği *en-Nüket*'ten sonra kaleme aldığı eserleri *Nuhbetü'l-fiker* ve *Nüzhetü'n-nazar*'da şâz ve münkere dair, 'mâkbûl râvinin kendisinden daha evlâ bir râvinin rivâyetine muhâlefet ederek naklettiği hadis'e şâz denilirken, 'zayıf râvinin kendisinden daha evlâ bir râviye muhâlefet ederek rivâyet ettiği hadis'e ise münker adı verildiğini ifade etmektedir.¹³⁵ Bu durumda şâz ve münkerin ortak noktasının muhâlefet şeklinde, farklılıklarının ise şâzzın râvisinin sika ya da sadûk, münkerin râvisinin ise zayıf olması şeklinde ortaya çıktığı görülmektedir. Böylece münker ve şâz arasında umûm-husûs min vech (eksik girişimlik) bulunduğu anlaşılmaktadır.¹³⁶

İbn Hacer şâz hadisin râvisinin muhâlefet ettiği hadisi *mahfûz*, münker hadisin râvisinin muhâlefet ettiği hadisi ise *marûf* olarak açıklayarak, önceleri

132 İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 674.

133 İbn Hacer sû-i hıfzı sürekli olan râvinin rivâyetine bir görüşe göre şâz denildiği bilgisini de vermektedir. Bk. İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Nuhbetü'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*, thk. Abdülhamid b. Sâlih b. Kâsım, Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1427/2006, s. 83.

134 İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 675.

135 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 72. Burada 'zayıf râviden daha evlâ' olarak vasfedilen râvinin zayıflık bakımından daha evlâ olduğu, bir başka deyişle daha hafif bir zaafa sahip bulunduğu düşünülmesi gerektiği şeklinde bir de görüş mevcuttur. Bk. Şümünnî, Kemâleddin Muhammed b. Hasan b. Yahyâ, *Neticetü'n-nazar fî şerhi Nuhbeti'l-fiker*, thk. İntisar Kays Muhammed Nâyif el-Kaysî, Dimeşk: Dâru'l-kelimi't-tayyib, 1430/2009, s. 132.

136 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 73.

İbnü's-Salâh ya da Nevevî gibi muhaddislerin bıraktığı bir boşluğu doldurmuştur. Zira muttasıl hadis konusu, mukâbilleri olan munkatı', mürsel ve mu'dal hadisle birlikte işlendiği gibi şâz ve münker hadis için de böyle yapılmasının daha isabetli olacağı açıktır.¹³⁷

İbn Hacer'den sonra münker hadisin tanımına dair usûl eserlerinde yer alan ifadelerin genellikle onun ifadelerinin tekrarı olduğu görülmektedir. Bu dönemde münker hadisin manasına dair farklı bir yorum Celâleddin es-Süyûtî (ö. 911/1505) tarafından yapılmıştır. Ona göre hadisçiler bazen hadis zayıf olmasa bile "Falancanın en münker rivâyeti şudur" diyebilmektedirler. Bir kıyaslama ifadesi olan bu sözden anlaşılması gereken, söz konusu rivâyetin râvinin rivâyetleri arasında derece olarak en düşüğü olduğudur. Bu, rivâyetin sahih olmamasını gerektirmez.¹³⁸

İbn Hacer'in, münker hadisin zayıf râvinin 'kendisinden daha evlâ' râviye muhâlefet ettiği rivâyeti ifade ettiği yönündeki görüşü sonraki dönemlerde bazı muhaddisler tarafından bu zayıf râvinin 'sika' râviye muhâlefeti şeklinde anlaşılabilmiştir.¹³⁹ Ancak bu meselede İbn Hacer'in 'ercah' lafzını gerek mevzu bahis zayıf râviden daha az zayıf, gerekse sika olarak vasfedilebilen râviler için geçerli sayılabileceğini düşünmek kanaatimizce daha isabetli gözükmektedir.

Netice itibâriyle İbn Hacer'den sonra İbnü's-Salâh'ın görüşünü benimseyen az sayıda muhaddis bulunmakla birlikte,¹⁴⁰ münker hakkındaki genel tavrın İbn Hacer'in görüşünü benimsemek şeklinde geliştiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde İbn Hacer'in görüşünü benimseyen muhaddisler arasında Şümünnî¹⁴¹ (ö. 821/1418), İbn Kutluboğa¹⁴² (ö. 879/1474), Sehâvî¹⁴³ (ö. 902/1497), Süyûtî¹⁴⁴

137 Süyûtî, Ebu'l-Fazl Abdurrahman b. Ebûbekr Celâleddin, *Tedribu'r-râvi fi şerhi Takribi'n-Nevevî*, thk. Târik b. İvazullah, Riyâd: Dâru'l-'âsime, 1424/2003, I, 385.

138 Süyûtî, *Tedribu'r-râvi*, I, 385.

139 Bk. Türsî, Muhammed Mahfuz b. Abdullah b. Abdülmennân, *Menhecü zevi'n-nazar fi şerhi Manzûmeti 'ilmi'l-eser*, Beyrût: Dâru'l-kütübî'l-'ilmiyye, 1424/2003, s. 78; Emir es-San'ânî, Muhammed b. İsmail, *Tavdihu'l-efkâr li me'âni Tenkihi'l-enzâr*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Medine: el-Mektebetü'l-selefiyye, ts. II, 3; Kâsımî, Muhammed Cemâleddin, *Kavâidu't-tahdîs min funûni mustalahi'l-hadis*, muhakkikin dipnotu, thk. Mustafa Şeyh Mustafa, Beyrût: Müessesetü'r-risâle, 1425/2004, s. 208; İtr, Nureddin, *Menhecü'n-nakd fi 'ulûmi'l-hadis*, Dimeşk: Dâru'l-fikr, 1399/1979, s. 430.

140 Bk. Sefârîni, Muhammed el-Hanbelî, *el-Milahu'l-ğarâmiyye Şerhu Manzûmeti İbn Ferâh*, Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1416/1996, s. 38.

141 Şümünnî, *Neticetü'n-nazar*, 129-133.

142 İbn Kutluboğa, Kâsım b. Kutluboğa el-Hanefî, *el-Kavlû'l-mübtaker 'alâ şerhi Nuhbeti'l-fiker*, Dimeşk: Dâru'l-Fârâbî, 1429/2008, s. 65-67.

143 Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, II, 12-20; Sehâvî, *et-Tavdihu'l-ebher li Tezkirati İbni'l-Mülakkın fi 'ilmi'l-eser*, thk. Abdullah b. Muhammed Abdürrahim b. Hüseyin el-Buhârî, Riyâd: Mektebetü edvâi's-selef, ts., s. 46-47.

144 Süyûtî, *Tedribu'r-râvi*, I, 385.

(ö. 911/1505), Ensârî¹⁴⁵ (ö. 926/1520), İbnü'l-Hanbelî¹⁴⁶ (ö. 971/1564), Ali el-Kârî¹⁴⁷ (ö. 1014/1605), Münâvî¹⁴⁸ (ö. 1031/1622), Dihlevî¹⁴⁹ (ö. 1056/1646), Zürkânî¹⁵⁰ (ö. 1122/1710) ve Emîr es-San'ânî¹⁵¹ (ö. 1182/1769) zikredilebilir.

III. Münker Hadise Modern Yaklaşımlar

Münker hadisin müteahhirûn döneminde, mütekaddimûnun ve özellikle ilk dönem hadis münekkitlerinin kullandığı genel manasından uzaklaşarak bir anlam daralmasına uğradığı yukarıda ortaya konulmuştur. Münker hadisin manasıyla ilgili İbnü's-Salâh ile İbn Hacer'in görüşleri, kendilerinden sonraki hadis âlimlerini etkilemiştir. Özellikle İbn Hacer'in tanımı, günümüze kadar genel olarak kabul edilen tanım olmuştur. Bununla birlikte son dönemde münker hadis hususunda farklı yaklaşımlar da ortaya çıkmıştır. Bu başlık altında münker hadise dair muhtelif yaklaşımlar incelenirken Arap dünyasında ve Türkiye'de yapılan çalışmalar ayrı ayrı değerlendirilecektir.

A. Arap Dünyasında Münker Hadis

Münker hadis ve ifade ettiği mana konusunda Arap dünyasında genel olarak üç farklı yaklaşım tarzının bulunduğu söylenebilir.¹⁵² Bunlardan birincisini İbnü's-Salâh'ın görüşünü benimseyen hadis âlimlerinin münker hadis hususundaki görüşleri teşkil etmektedir.¹⁵³ İkinci ve çoğunluğu oluşturan

145 Ensârî, Zeynüddin Ebû Yahyâ Zekerîyya b. Muhammed b. Zekerîyya, *Fethu'l-bâkî bi şerh-i Elfiyeti'l-İrâkî*, thk. Abdüllatif el-Hemîm ve Mâhir Yâsin Fahl, Beyrût: Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, 1422/2002, I, 236-244.

146 İbnü'l-Hanbelî, Radiyyüddin Muhammed b. İbrahim el-Halebî el-Hanefî, *Kafvu'l-eser fi safv-i 'ulûmî'l-eser*, Beyrût: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1408/1988, s. 63.

147 Ali el-Kârî, Ali b. Sultan Muhammed el-Herevî, *Şerh-u Şerh-i Nuhbeti'l-fiker fi mustalahât-i ehli'l-eser*, thk. Muhammed Nizâr Temîm ve Heysem Nizâr Temîm, Beyrût: Dâru'l-erkam b. Ebû Erkam, ts., s. 337-342.

148 Münâvî, Muhammed Abdürraûf, *el-Yevâkît ve'd-dürrer Şerh-u Şerh-i Nuhbeti'l-fiker*, thk. Ebû Abdullah Rabî' b. Muhammed es-Su'ûdî, Riyâd: Mektebetü'r-rüşd, ts., I, 286-291.

149 Dihlevî, Abdülhak, *Mukaddime fi usûli'l-hadis*, Beyrût: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1406/1986, s. 53-55.

150 Zürkânî, Muhammed b. Abdülbâkî, *Şerhu'l-Manzûmeti'l-Beykûniyye*, Beyrût: Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, 1425/2004, s. 214-218; Emir es-San'ânî, *Tavdihu'l-efkâr*, II, 3-7.

151 Emir es-San'ânî, *Tavdihu'l-efkâr*, II, 3-7.

152 Münker hadisle ilgili modern dönemde yapılmış geniş çalışmalar için bk. Sülemî, *el-Hadisü'l-münker 'inde nükkâdi'l-hadis - Dirâse nazariyye ve tatbikiyye*, Riyâd: Mektebetü'r-rüşd, 1426/2006; Ebû Semha, Abdüsselâm, *el-Hadisü'l-münker dirâse nazariyye tatbikiyye fi kitâb-i 'İleli'l-hadis li İbn Ebû Hâtîm*, Dimeşk: Dâru'n-nevâdir, 1433/2012; Muhammedî, eş-Şâz ve'l-münker ve ziyâdetü's-sika muvâzene beyne'l-mütekaddimîn ve'l-müteahhirîn, Beyrût: Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, 1426/2005; Hamâm, Abdülcevâd, *et-Teferrüd fi rivâyeti'l-hadis ve menhecü'l-muhaddisin fi kabûlihî ev reddihî*, Dimeşk: Dâru'n-nevâdir, 1429/2008, s. 415-510.

153 Bk. Şâkir, Ahmed Muhammed, *el-Bâ'isü'l-hasis şerhu ihtisârî 'ulûmî'l-hadis*, Riyâd: Mektebetü'l-me'ârif, 1417/1996, s. 183. Ayrıca münker hadisin şâz ile aynı manaya gelmesi hususunda İbnü's-Salâh'ı destekleyen bir başka müellif için bk. Târik b.

grubun benimsediği yaklaşım, İbn Hacer'in görüşünü benimseyen hadis âlimleri tarafından temsil edilmektedir.¹⁵⁴ Konu ile ilgili üçüncü yaklaşım ise ilk dönem hadis münekkitlerinin münker hadis hakkındaki asıl görüşlerini ortaya koymaya çalışan hadisçilerin yaklaşımıdır. Bu yaklaşımı benimseyen âlimler arasında Hamza el-Melibârî, Târik b. İvazullah ve *Abdurrahman b. Nüveyfi' b. Fâlih* es-Sülemî zikredilebilir. Münker hadisle ilgili olarak son dönemde özellikle Arap dünyasında yaygınlık kazanan bir akımın temsilcisi olan bu üç hadisçinin yaptıkları, ilk dönem hadis münekkitlerinin münker hadisle ilgili pratikteki uygulamalarının teoriye yansıtılması olarak takdim edilebilir. Bu başlık altında ilk ikisine nispeten farklı olmasıyla dikkati çeken bu yaklaşım tarzı, bahsi geçen üç âlimin görüşleri çerçevesinde kısaca verilmeye çalışılacaktır.

Modern dönemde münker hadisin manasına ilişkin dikkati çeken açıklamalardan biri Melibârî'ye aittir. Münker hadisin manasının müteahhirûn arasında 'zayıf râvinin sika râviye muhâlefet ettiği rivâyet' şeklinde yerleştiğini belirten Melibârî'ye göre, münker hadisin gerçek manasının anlaşılmasını zorlaştıracak derecede farklı istilâhî manalarda kullanıldığı göz önünde bulundurulduğunda, bu durum ilk dönem muhaddislerinin kullandığı anlam aralığını daraltmaktadır. Zira Melibârî, ilk dönem hadis münekkitlerine göre münker hadis ifadesinin; 'rivâyet edildiği kaynaktan gelip gelmediği bilinmeyen hadisleri' ifade etmek için kullanılan bir kavram olduğunu düşünmektedir.¹⁵⁵ Buna göre râvinin sika olup olmaması ya da râvinin teferrüdünün muhâlefetle birlikte bulunması veya bulunmamasına bir önem atfetmeyen ilk dönem muhaddisleri, ifade edilen münker hadis manasını 'hata', 'vehm', 'gayr-ı mahfûz', 'gayr-ı sahîh', 'lâ yuşbihu', 'garîb', 'lâ yesbutu' ve 'lâ yesihhu' lafızlarıyla tabir etmektedir.¹⁵⁶

Rivâyetin kaynağından gelip gelmediğinin bilinmemesinin muhtemel nedenini sika ya da zayıf fark etmeksizin râvinin teferrüd etmiş olması şeklinde açıklayan Melibârî'ye göre bu rivâyetin başka rivâyetlere muhâlefette bulunup bulunmamasının da bir önemi yoktur. Mevzu bahis teferrüd durumunun da

İvazullah, *ed-Dibâce fi 'ilmi'l-hadis*, Kâhire: Dâru'l-kevser, 1430/2009, s. 107.

154 Örneğin bk. Süleymânî, *el-Cevâhiru's-Süleymâniyye*, s. 41-45, 362-369; Tehânevî, Zafer Ahmed el-Osmânî, *Kavâid fi 'ulûmi'l-hadis*, thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde, Riyâd: Şirket-i Abikân, 1404/1984, s. 259; Leknevî, Abdulhay, *Zaferu'l-emânî fi şerhi Muhtasari's-Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî fi mustalahi'l-hadis*, Halep: Mektebetü'l-matbû'âtî'l-İslâmiyye, 1419/1998, s. 362; Etiyûbî, Muhammed b. el-Allâme Ali b. Âdem b. Mûsa el-Vellüvî, *İs'âfû zevi'l-vatar bi şerhi Nazmi'd-dürer fi 'ilmi'l-eser*, Medine: Mektebetü'l-ğurabâi'l-esriyye, 1414/1993, s. 197; Tahhân, Mahmud, *Teysîru mustalahi'l-hadis*, İskenderiye: Merkezü'l-hüdâ li'd-dirâse, 1415/1994, s. 74; Ğavri, *Mevsû'atü 'ulûmi'l-hadis*, s. 449; Sâlih, Subhî, *Hadis İlimleri ve Hadis İstilahları*, çev. Yaşar Kandemir, İstanbul: İFAV, 2010, s. 164.

155 Melibârî, Hamza, *Nazarât cedide fi 'ulûmi'l-hadis*, Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1423/2003, s. 32.

156 Melibârî, *el-Hadisü'l-ma'lûl*, s. 67.

hata ya da vehim, hadisin mahfûz olmaması, hiçbir râvi kendisine mütâbaat etmediğinden garîb kalması gibi sebeplerle gerçekleşmesi mümkündür.¹⁵⁷ Netice itibarıyla ferd bir rivâyetin gerçekten kendisinden nakledildiği râviden gelip gelmediğinin tespit edilmesini temin edecek bir karînenin bulunmaması durumunda Melibârî'ye göre hadisin münker olduğu anlaşılmaktadır.

Târik b. İvazullah, münker hadisin; râvinin -durumu nasıl olursa olsun-hata ettiği rivâyet için kullanıldığı kanaatindedir. İbn Hacer'in münker ifadesini râvisi zayıf olan ve daha sikaya muhâlefet eden rivâyetler için kullanmasının ilim ehlinin uygulamasına uygunluk arz etmediğini belirten Târik b. İvazullah'a göre, hadis imamları münker ifadesini, teferrüd eden râvinin hadiste hata ettiği fikri kendilerinde ağır bastığı zaman kullanmaktadır. Söz konusu hata isnâd ya da metinde bulunabileceği gibi ikisinde birden de yer alabilir. Hatayı yapan râvinin sika ya da zayıf olması veya muhâlefet etmiş ya da etmemiş olması arasında fark yoktur.¹⁵⁸ Târik b. İvazullah konu hakkındaki görüşünü desteklemek üzere çok sayıda misâl getirmektedir.¹⁵⁹ Verdiği misâllerden anlaşıldığı kadarıyla münker ifadesi hadis imamlarına göre râvinin hatasının sâbit olduğu ferd rivâyet için kullanılmaktadır. Râvinin münker rivâyetlerinin çok olması durumunda râvi zayıf kabul edilirken, nâdiren münker rivâyeti bulunan bir râvinin hata yaptığı hadise münker denilmekte ve bu durum râviyi zayıf kılmamaktadır.¹⁶⁰

Târik b. İvazullah, hadis imamlarının râvileri cerh ve tâdil açısından ele almadan önce rivâyeti senet ve metin olarak incediklerini belirtmektedir. Hadis imamları râvinin güvenilirlik ya da zayıflığının ortaya çıkması için o râvinin rivâyetlerine bakarak, rivâyetlerin geneli sikaların rivâyetlerine muvâfıkça bu râvinin sika olduğuna, muhâlifçe zayıf olduğuna ya da sû-i hıfzına hükmetmişlerdir. Öyleyse râviler hakkında hüküm vermenin rivâyetler hakkında verilen hükümlere bağlı olduğu anlaşılmaktadır.¹⁶¹ Buradan hareketle Târik b. İvazullah râvinin hâlini ortaya koymak için rivâyetlerinin durumuna bakıldığını belirtmektedir. Buna göre râvinin rivâyet ettiği münker hadisler hadis imamları tarafından onun sû-i hıfzına ya da zabt azlığına delil kabul edilmekte, yani muhaddisler râvinin zayıf olduğunu bilmeden önce hadislerinin münker olduğunu bilmektedirler. Bu durumda da münker hadiste râvi için zayıflık şartını koşmak mümkün değildir.¹⁶²

Târik b. İvazullah Müslim'in sözünün manasını da rivâyete münker hükmünü vermenin râvinin hıfz ve itkân ehline muvâfakat etmemesine veya

157 Melibârî, *el-Hadisü'l-ma'lûl*, s. 69.

158 Târik b. İvazullah, *Şerhu lüğati'l-muhaddisin Manzûme fî 'ilmi mustalahi'l-hadis*, Tâlibiyye: Mektebetü İbn Teymiyye, 1422/2002, s. 406.

159 Târik b. İvazullah, *Şerhu lüğati'l-muhaddisin*, s. 406-409.

160 Târik b. İvazullah, *Şerhu lüğati'l-muhaddisin*, s. 410.

161 Târik b. İvazullah, *Şerhu lüğati'l-muhaddisin*, s. 411-412.

162 Târik b. İvazullah, *Şerhu lüğati'l-muhaddisin*, s. 413.

onlara muhâlefet etmesine bağlı olduğu şeklinde açıklamaktadır. Dolayısıyla rivâyette alâkalı bu hükmün râvinin sika olup olmaması ile hiçbir alâkası yoktur. Buna göre, râvinin terk edilmesine dair hüküm, onun münker rivâyetlerinin çok olmasına bağlıdır. Ayrıca Târik b. İvazullah, râvinin bir hadiste hata etmesi durumunda sikalara muhâlefet ettiği veya onlara muvâfakat etmediği gerekçesiyle bu rivâyette hata yaptığına kâni olunduğu takdirde, râvinin bu hadis dışında münker rivâyeti yoksa bile bu hadisin kendisinde hata sâbit olduğu için münker kabul edildiğini kaydetmiştir. Ancak ona göre bir hadisin hatalı olması o hadisin râvisinin zayıf olduğuna delil değildir, bilâkis bu durum hadis hakkındaki münker hükmü sâbit kalmakla birlikte sikanın az sayıdaki hatasına hamledilir.¹⁶³

Münker hadis hakkında *el-Hadisü'l-münker 'inde nukkâdi'l-hadis* adıyla geniş bir çalışma ortaya koyan Sülemî'nin görüşleri de meselenin anlaşılması noktasında büyük önemi haizdir. Teferrüd ve muhâlefeti münker hadisin bizzat kendisi olarak takdim eden âlimlerin bir yanlış içinde bulunduğunu savunan Sülemî, doğru olan yaklaşımın bu iki durumu münker hadisin *alâmeti* olarak kabul etmek olduğunu söylemektedir. Teferrüd ile muhâlefetin yalnız başına hadis için münker hükmü vermede yeterli olmadığını da belirten Sülemî, hadise münker denilmesi için râvinin hata ettiğine dair delil ve karînelerin bulunması gerektiğine tekrar işaret etmektedir.¹⁶⁴ Eserinin uygulama bölümünde münker hükmü verilen hadisleri tek tek inceleyen Sülemî,¹⁶⁵ buradan hareketle hadis münekkitlerinin münker kavramını iki durumda kullandıklarını tespit etmiştir. Söz konusu durumlardan birincisi, râvinin hâli ne olursa olsun rivâyetin isnâdı ya da metninde açık bir hata yapmış olmasıdır. İkincisi ise râvinin, hadis münekkidinin bilmediği bir rivâyeti teferrüd ederek aktarması ve münekkitte bu rivâyette râviden kaynaklı bir hatanın olduğuna dair zann-ı gâlibin hâsıl olması şeklinde ifade edilmiştir.¹⁶⁶ Ayrıca rivâyete münker hükmünü verenlerin genellikle münekkit âlimlerin büyükleri olduğunu söyleyen Sülemî'ye göre, bu muhaddislerden daha alt mertebede bulunan âlimler bu rivâyetlere *garîb* demekle yetinmiştir.¹⁶⁷

Münker hadis hakkında yeni bir tanım ortaya koyan Sülemî'ye göre münker; "hadis münekkidinin rivâyette var olduğunu düşündüğü ve teferrüd veya

163 Târik b. İvazullah, *Şerhu lügati'l-muhaddisin*, s. 414.

164 Sülemî, *el-Hadisü'l-münker*, I, 92.

165 Sülemî eserinin uygulama bölümünde Ahmed b. Hanbel, Buhâri, Ebû Zür'a er-Râzî, Ebû Hâtim, Ebû Dâvûd ve Nesâi'den biri, birkaçı ya da hepsinin münker dediği hadisleri incelemektedir. Yekûnu iki yüzü bulan bu rivâyetlerin her birinin tahrîcini yaparak teferrüd eden râvi hakkında çeşitli kaynaklardan bilgi aktaran Sülemî, hadisin hükmü, nekâretle hükmedilmesinin sebebi, o konudaki benzer diğer hadisler, rivâyette ilgili karineler başlıkları altında söz konusu hadisleri ele almıştır.

166 Sülemî, *el-Hadisü'l-münker*, I, 93-94.

167 Sülemî, *el-Hadisü'l-münker*, I, 96.

muhalefet başta olmak üzere bazı karînelerle açık bir şekilde ortaya çıkardığı problem”i ifade etmektedir. Söz konusu karînelerin de asıl itibarıyla, râvinin genel olarak zabt derecesi, kendisinden rivâyette bulunduğu hocası bakımından zabt derecesi, cerh edilmiş bir râvi olması ve rivâyetin metninin ya da isnâdının nakledilmesi için pek çok sebebin bulunması şeklinde dört madde hâlinde sıralandığı görülmektedir.¹⁶⁸

B. Türkiye’de Yapılan Çalışmalarda Münker Hadis

Hadis usûlü alanında Türkiye’de yapılmış çalışmalar arasında müstakil olarak münker hadis konusunu inceleyen geniş kapsamlı bir çalışma bulunmamaktadır. Ancak konu ile ilgili yazılmış iki makale¹⁶⁹ dışında, hadis ıstılahlarının konu edildiği eserlerde diğer hadis ıstılahlarının yanı sıra münker hadisin de açıklandığı görülmektedir. Yine de bu açıklamaların konu ile ilgili Arap dünyasında yapılmış çalışmalarda görüldüğü şekilde detaylı bir incelemenin ürünü olduğu söylemek güçtür. Münker hadisin genellikle ‘râvinin zayıflığı nedeniyle zayıf sayılan hadisler’ ya da ‘râvide cerhi gerektiren durumlar nedeniyle zayıf hadis’ gibi kategoriler altında ele alındığı söz konusu eserlerde,¹⁷⁰ münker hadisin farklı anlamlarda kullanıldığı belirtilmekle birlikte, genellikle İbn Hacer’in yaptığı tarif verilerek bu tarif tercih edilen görüş olarak aktarılmıştır.¹⁷¹

Türkiye’de münker hadise değinen çalışmalarda genellikle İbnü’s-Salâh’a göre münkerin şâz ile aynı anlama geldiği ifade edilmiştir. Bu bilgiyi verenler arasında Babanzâde, Talat Koçyiğit ve Mücteba Uğur bulunmaktadır. Onların ayrıca, İbnü’s-Salâh’ın münker ile şâzın her ikisini de merdûd ve gayr-ı merdûd şeklinde ikiye ayırdığını söyledikleri görülmektedir.¹⁷² Ancak yukarıda da ifade edildiği üzere; ona göre sadece şâzın merdûd - gayr-ı merdûd şeklinde ikiye ayrıldığı, münkerin de merdûd şâzza tekâbül ettiği tekrar ifade edilmelidir.

168 Süleî, *el-Hadisü'l-münker*, I, 96.

169 Bk. Yücel, “Cerh Lafızlarından ‘Münkeru’l-Hadis’ ve Farklı Kullanımları”, s.199-210; Aslan, Muhammed, “Mütekaddimîn ve Müteahhirîn Hadis Âlimlerine Göre Münker Hadis”, *The Journal of Academic Social Science Studies [JASSS]*, 2017, sayı: 62, s. 236-274.

170 Örnek için bk. Yücel, *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, s. 170; Başaran, Selman ve Sönmez, M. Ali, *Hadis Tarihi ve Usûlü*, Bursa: Esra Fakülte Kitabevi, 1998, s. 146; Koçyiğit, Talât, *Hadis Usûlü*, Ankara: TDV Yayınları, 2008, s. 122-125; Çakan, İsmail Lütfî, *Hadis Usûlü*, İstanbul: İFAV, 2010, s. 120.

171 Örneğin bk. Yücel, *Başlangıcından Günümüze Hadis Usûlü*, İstanbul: İFAV, 2009, s. 244-245; Uğur, Müctebâ, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1992, s. 272-273; Koçyiğit, Talât, *Hadis Usûlü*, Ankara: TDV Yayınları, 2008, s. 251; Aydın, Abdullah, *Hadis Tesbit Yöntemi*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015, s. 113.

172 Bk. Babanzâde, Ahmet Naîm Bey, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercümesi*, İstanbul: Şehzade Paşa Evkâf Matbaası, 1346/1928, I, 120-121; Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 124; Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, Ankara, 1980, s. 287-290; Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 272.

Münker hadisin muhaddisler tarafından kullanıldığı muhtelif anlamlara çeşitli müellifler tarafından işaret edilmiştir. Bu müelliflerden Abdullah Aydınlı münker hadisle ilgili beş farklı mana kaydetmektedir.¹⁷³ Ayrıca münker hadisin farklı manalarının Mehmet Efendioğlu tarafından da sıralandığı ve onun tarafından kaydedilen beş farklı münker hadis kullanımının Aydınlı'nın naklettiği yukarıda zikredilen anlamlardan kısmen farklılık arz ettiği görülmektedir.¹⁷⁴ Münker hadisin ilk dönemden itibaren muhtelif durumları ifade etmek üzere kullanılabilirdiği görüldüğünden iki müellifin de münker hadis için birbirlerinden farklı tanımlar zikretmelerinin tabii bir durum olduğu ortadadır.

Ahmet Yücel, hicrî ilk üç asırda hadis ıstılahlarının gelişimine dair kaleme aldığı eserinde münker hadise dair, Müslim ile Berdicî, Ahmed b. Hanbel ve Nesâî gibi muhaddislerin yaptıkları tanımları vererek bu dönemde söz konusu kavramın 'zayıfın sikaya muhâlif rivâyeti' ile 'mutlak ferd rivâyet' şeklinde iki manada kullanıldığını söylemektedir.¹⁷⁵ Ayrıca bir cerh lafzı olarak münker kavramıyla ilgili yazdığı makalesinde aynı müellif genel olarak münker hadis kavramının zayıf râvinin sikaya muhâlif ferd rivâyeti, mutlak ferd hadis ve mevzû hadis anlamlarında kullanıldığını, bunlar arasından daha yaygın şekilde benimsenen tanımın birincisi olduğunu ifade etmektedir.¹⁷⁶ Bu noktada münker hadisin mevzû manasında kullanımının genellikle ilel ve mevzûât kitapları¹⁷⁷ ile cerh-ta'dil kaynaklarında¹⁷⁸ görüldüğü de ifade edilmelidir.

Konu ile ilgili bir makale kaleme alan Muhammed Aslan ise münker hadisi mütekkadimûn ve müteahhîrînin görüşleri çerçevesinde ele almış ve farklı tanımları kronolojik olarak kaydettikten sonra bunları tasnif ederek incelemiştir. Aslan makalesinde münker kavramını râvi değerlendirmeleri için ilk kullanan kişinin Yahyâ b. Saîd olduğunu belirtmiş, hadis terimi olarak ilk kullanan kişileri sıralarken ise ilk olarak Yahyâ b. Ma'in'in ismini zikretmiştir.¹⁷⁹ Ancak münker lafzının bir ıstılah olarak rivâyetler için kullanımını da Yahyâ b. Saîd ile

173 Söz konusu münker hadis manaları zayıf râvinin kendisinden daha iyi durumdaki râviye muhâlefet ettiği hadis; çok hata yapan, çok dalgın ya da büyük günah işleyen râvinin hadisi; daha iyi durumdaki râvilerin rivâyetlerine muhâlefet etmese de sadece zayıf bir râvinin tarafından rivâyet edilen hadis; fert hadis ve mevzû hadis şeklinde sıralanmaktadır.

174 Efendioğlu, "Münker", *DİA*, XXXII, 13. Burada Mehmet Efendioğlu'nun zikrettiği münker hadis kullanımları zayıf râvinin güvenilir râvilere muhâlefeti; zayıf râvinin fert hadisi, güvenilir olsun ya da olmasın bir râvinin mütâbii bulunmayan fert hadisi, şâz hadis ve mevzû hadis şeklindedir.

175 Yücel, *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, s. 170.

176 Yücel, "Cerh Lafızlarından 'Münkeru'l-Hadis' ve Farklı Kullanımları", s. 200-202.

177 Yücel, "Cerh Lafızlarından 'Münkeru'l-Hadis' ve Farklı Kullanımları", s. 202.

178 Cedi', Abdullah b. Yusuf, *Tahrîru 'ulûmi'l-hadis*, Beyrût: Müessesetü'r-reyyân, 1424/2003, I, 459.

179 Aslan, "Mütekaddimîn ve Müteahhîrîn Hadis Âlimlerine Göre Münker Hadis", s. 266.

başlatmak yukarıda da ortaya konulduğu üzere daha isabetli olacaktır. Ayrıca Aslan; Ali b. el-Medîni, Ahmet b. Hanbel, Ebû Dâvûd, Ebû Hâtim er-Râzî, Tirmizî, Nesâî gibi âlimlerin münker terimini kullandıkları durumları/hadis türlerini de kaydetmiştir.¹⁸⁰ Bu münker kullanımları yukarıda mezkûr âlimlerin görüşlerinin verildiği kısımda görüleceği üzere daha da artırılabilir. Bunların dışında İbnü's-Salâh'a göre münkerin şâz ile aynı anlama geldiği kanaati Aslan tarafından benimsenmiştir.¹⁸¹ Ancak daha önce de ifade edildiği üzere münker İbnü's-Salâh'a göre merdûd şâzza karşılık gelmektedir.

Son olarak münker hadis hususunda Türkiye'de yapılmış çalışmalar arasında diğerlerinden farklılık arz etmesi nedeniyle Yavuz Köktaş'ın değerlendirmelerine de husûsen yer verilmesi uygun olacaktır. Köktaş, münker hadisin problemli olmasının sebebini mütekaddim ve müteahhir ulemânın konuya bakış açılarının farklılık arz etmesi olarak ifade etmiştir. Müteahhirûna göre münker hadisin zayıf râvinin sika râviye muhalefet ettiği hadis manasında kullanıldığını belirten Köktaş, mütekaddim ulemânın münkerin kapsamını daha geniş tutarak muhalefet olsun ya da olmasın râvinin hâline de bakmaksızın teferrüd durumunda hadise münker dediklerini kaydetmiştir. Köktaş'ın ifadelerine göre zayıf râvinin teferrüd ettiği hadisin zayıf olduğu açık olmasına rağmen sikanın teferrüd ettiği hadis için aynı durum söz konusu değildir. Mütekaddim ulemâ ile günümüzde onların metodunu benimseyen bir grup âlim, hadiste hata bulunduğu takdirde râvinin hâline ya da muhalefete bakmadan bu hadise münker adını vermektedir. Sikanın teferrüdü de râvinin hata yaptığı bir hadis türü olduğundan bu tür bir rivâyet zayıftır. Sikanın hataları açısından meseleye bakıldığında sikanın hataları illet kavramı içerisinde değerlendirildiğinden münker ile illet kavramları arasında bir irtibatın kurulduğu görülmektedir.¹⁸²

Mütekaddimûna göre şâz, illet ve münker gibi kavramlar hata manasını ifade etmekte; müteahhirûn ise meseleye râvi merkezli yaklaşarak bu kavramların her birini farklı durumlar için kullanmaktadır. Günümüzde sikanın teferrüdünün hadise zarar vermediği şeklinde bir kanaat hâkim olmasına rağmen mütekaddim ulemâ hadis tahammül ve edâsının yaygın olduğu bir ortamda sika ya da zayıf fark etmeksizin bir râvinin teferrüd etmesini makul görmemiştir.¹⁸³

Sonuç

Bu çalışmada münker hadisin bir ıstılah olarak tarihî gelişimi kronolojik olarak incelenmiştir. Bu noktada öncelikle münker terimini gerek 'münker hadis'

180 Aslan, "Mütekaddimîn ve Müteahhirîn Hadis Âlimlerine Göre Münker Hadis", s. 267-68.

181 Aslan, "Mütekaddimîn ve Müteahhirîn Hadis Âlimlerine Göre Münker Hadis", s. 272.

182 Köktaş, *Hadis Usûlü Yazıları*, s. 80-82.

183 Köktaş, *Hadis Usûlü Yazıları*, s. 85-87.

şeklinde rivâyet için gerekse 'münkeru'l-hadis' şeklinde râvi için ilk defa kullanan kişinin Yahyâ b. Saîd olduğu ifade edilmelidir.

İlk dönem hadis münekkitleri kimden geldiği fark etmeksizin teferrüdü sorunlu kabul etmişler; teferrüd veya muhâlefet başta olmak üzere bazı karînelerle hatalı olduğu anlaşılan hadisler için münker ifadesini kullanmışlardır. Bu anlamda erken dönem hadis münekkitlerinin münker kavramını hatalı pek çok hadis türünü ifade eden genel bir kavram olarak kullandıkları, sonraki dönemde ise hadis ıstılahlarının yerleşmesi neticesinde söz konusu hadis türlerinden her biri için müstakil ıstılahların kullanılmaya başlandığı, münker hadisin de manasının daralarak tek bir hadis türünü ifade edecek şekilde özel bir ıstılah olarak kullanımının yaygınlık kazandığı söylenebilir.

Mütekaddimûn dönemi aynı zamanda münker hadis hakkında ilk tanımların yapıldığı dönemdir. Bu dönemde münker hadis öncelikle Müslim, ardından da Berdîci tarafından tanımlanmıştır. Ancak mütekaddim âlimlerin yazdığı ilk usûl eserlerinde münker hadis tanımına rastlanmamıştır. Münker hadis için müstakil bir başlık açılmadığı görülen bu eserlerde, muhtemelen münker ile şâzın aynı anlamda kabul edilmesi nedeniyle münker konusu şâz çerçevesinde işlenmiştir. Ancak bu dönemde her ne kadar münker ve şâz genellikle eşanlamlı kabul edilse de şâz ve dolayısıyla münker hadis ile ilgili ittifak edilmiş bir tanımın bulunmadığı ifade edilmelidir.

Müteahhirûn döneminde özellikle İbnü's-Salâh ve İbn Hacer vasıtasıyla münker hadisin anlamında tederîcî bir daralma yaşanmıştır. Münker hadis için müstakil bâb açan ilk kişi olan İbnü's-Salâh, münker hadisi merdûd şâz hadis ile aynı anlamda kullanmıştır. Münkeri iki kısma ayıran İbnü's-Salâh 'sika râvilerin rivâyetlerine muhâlefet eden ferd rivâyet'i münkerin birinci kısmı, 'teferrüdü kabul edilecek derecede güvenilir olmayan bir râviden gelen ferd rivâyet'i ise münkerin ikinci kısmı olarak kaydetmiştir. İbn Hacer'e kadar onun görüşü genellikle benimsenen görüş olmuş, İbn Hacer'den sonra ise şâz ve münker kavramları müstakil birer ıstılah olarak kullanılmaya başlanmıştır.

İbn Hacer'in münker hadis ile ilgili görüşleri önceleri İbnü's-Salâh'ın görüşüne daha yakın iken sonraları değişmiştir. Nihâi olarak İbn Hacer münker hadisi 'zayıf râvinin kendisinden daha evlâ bir râviye muhâlefet ettiği ferd rivâyet' olarak tanımlamaktadır. İbn Hacer'den sonra münker hadis ile ilgili onun bu tanımı muhaddislerin geneli tarafından benimsenmiştir.

Günümüzde ise hadisçilerin çoğunluğu İbn Hacer'in münker hadis tanımını kabul etmektedir. Ancak münker hadis ile ilgili diğer âlimlerden farklı bir tavır ortaya koyarak ilk dönem hadis münekkitlerinin metodunu benimseyen hadis âlimleri de bulunmaktadır. Hadis münekkitlerinin kullanımında münker

hadisin esas anlamını tespiti yönelik çalışmalar yapan bu sonuncu yaklaşımın temsilcileri, bir hadiste hata bulunması ve bu hatanın da teferrüd gibi karînelerle ortaya çıkarılması durumunda o hadisin münekkitler nezdinde münker olduğu kanaatindedirler. Münker kavramının asıl manasının tespiti açısından bu yaklaşımı benimseyen âlimlerin çalışmalarının önemli olduğu ayrıca ifade edilmelidir.

Görüldüğü üzere münker hadisin kullanımı noktasında mütekaddim ve müteahhir muhaddisler arasında bir ittifak söz konusu değildir. Her ne kadar son dönemde İbn Hacer'in tanımı yaygın şekilde benimsense de bu tanım ilk dönem hadis münekkitlerinin münker hadisten kastettikleri esas manayı yansıtmadığından, 'münker hadis' lafzını kullanan kişinin münkere dair tanımlardan hangisini benimsediğini bilmek gerekmektedir. Bu nedenle bir hadis hakkında verilmiş 'münker' hükmünün doğru şekilde anlaşılabilmesi için bu hükmü veren muhaddisin münker hadisle ilgili görüşünü araştırdıktan sonra ilgili hadisi değerlendirmek daha isabetli bir yöntem olacaktır.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel**, *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl (Rivâyetü Abdullah)*, I-IV, thk. Vasıyyullah b. Muhammed Abbas, Riyâd: Dâru'l-hânî, 1422/2001.
- Mesâilü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel Rivâyetü İshâk b. İbrâhim b. Hânî*, I-II, thk. Züheyr eş-Şâviş, Beyrût: el-Mektebü'l-İslâmî, 1400/1980.
- Mesâilü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel Rivâyetü İbnihi Abdullah*, I-III, thk. Ali Süleyman el-Mehnâ, Medine: Mektebetü'd-dâr, 1406/1986.
- Ali b. el-Medîni**, *İlelü İbni'l-Medîni*, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, el-Mektebü'l-İslâmî, 1392/1972.
- Ali el-Kârî**, Ali b. Sultan Muhammed el-Herevî, *Şerh-u Şerh-i Nuhbeti'l-fiker fi mustalahât-i ehli'l-eser*, thk. Muhammed Nizâr Temîm ve Heysem Nizâr Temîm, Beyrût: Dâru'l-erkam b. Ebû Erkam, ts.
- Aslan**, Muhammed, "Mütekaddimîn ve Müteahhirîn Hadis Âlimlerine Göre Münker Hadis", *The Journal of Academic Social Science Studies [JASSS]*, 2017, sayı: 62, s. 236-274.
- Aydınlı**, Abdullah, *Hadis Tesbit Yöntemi*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015.
- Hadis İstilahları Sözlüğü*, İstanbul: İFAV, 2009.
- Babanzâde**, Ahmet Naîm Bey, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercümesi*, I-XII, İstanbul: Şehzade Paşa Evkâf Matbaası, 1346/1928.
- Başaran**, Selman ve Sönmez, M. Ali, *Hadis Tarihi ve Usûlü*, Bursa: Esra Fakülte Kitabevi, 1998.
- Brown**, Jonathan, "Erken Dönem Hadis Münekkitlerinin Metin Tenkidi Yaptığını Nasıl Biliyoruz ve Bulmak Niçin Bu Kadar Zor?", çev. Salih Kesgin, *Usûl: İslam Araştırmaları*, 25 (2016): 265-310.
- Ca'berî**, İbrahim b. Ömer, *Rusûmu't-tahdîs fi 'ulûmi'l-hadîs (Selâse kütüb mine'l-musannefâti'l-Ca'beriyât)*, thk. Cemâl es-Seyyidrifâ'i, Mektebetü evlâdi's-şeyh li't-türâs, 2005.
- Cedî**, Abdullah b. Yusuf, *Tahrîru 'ulûmi'l-hadîs*, I-II, Beyrût: Müessetü'r-reyyân, 1424/2003.
- Cürcânî**, Abdullah b. Adî, *el-Kâmil fi du'afâi'r-ricâl*, I-VII, thk. Yahyâ Muhtâr Gazâvî, Beyrût: Dâru'l-fîkr, 1409/1988.
- Çakan**, İsmail Lütfî, "Berdîci", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, I-XLIV.
- Hadis Usûlü*, İFAV, 2010.

- Dihlevî**, Abdülhak, *Mukaddime fi usûli'l-hadis*, Beyrût: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1406/1986.
- Ebnâsî**, Burhaneddin, *eş-Şeze'l-feyyâh min 'Ulûm-i İbni's-Salâh*, I-II, thk. Salâh Fethi Helel, Riyâd: Mektebetü'r-rüşd, 1418/1998.
- Ebû Dâvûd**, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen*, Amman: Beytül'efkâri'd-devliyye, ts.
- Ebû Semha**, Abdüsselâm, *el-Hadîsü'l-münker dirâse nazariyye tatbikiyye fi kitâbi 'İleli'l-hadis li İbn Ebû Hâtim*, Dımeşk: Dâru'n-nevâdir, 1433/2012.
- Ebu'l-Hasan et-Tebrizî**, Ali b. Ebû Muhammed Abdullah b. el-Hasan et-Tebrizî, *el-Kâfi fi 'Ulûmi'l-Hadis*, Amman: Dâru'l-eseriyye, 1469/2008.
- Efendioğlu, Mehmet**, "Münker", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, I-XLIV.
- Emir es-San'ânî**, Muhammed b. İsmail, *Tavdihu'l-efkâr li meâni Tenkîhi'l-enzâr*, I-II, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Medine: el-Mektebetü's-selefiyye, ts.
- Ensârî**, Zeynüddin Ebû Yahyâ Zekeriyâ b. Muhammed b. Zekeriyâ, *Fethu'l-bâki bi şerh-i Elfiyeti'l-'Irâki*, I-II, thk. Abdüllatif el-Hemîm ve Mâhir Yâsin Fahl, Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1422/2002.
- Etiyûbî**, Muhammed b. el-Allâme Ali b. Âdem b. Mûsa el-Vellüvi, *İs'âfü zevi'l-vatar bi şerhi Nazmi'd-dürer fi 'ilmi'l-eser*, Medine: Mektebetü'l-gurabâi'l-esriyye, 1414/1993.
- Gumarî**, Ahmed b. es-Sıddık, *Der'üz za'f an hadisi men aşika fe'affe*, nşr. İyad Ahmed el-Gavc, Kahire: Daru'l-Mustafa ve Dâru'l-İmam et-Tirmizî, 1416/1996.
- Ğavrî**, Seyyid Abdülmâcit, *Mevsû'atü 'ulûmi'l-hadis*, Dımeşk: Dâru İbn Kesîr, 1428/2007.
- Hâkim**, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah en-Nisâbüri, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadis*, I-II, nşr. Seyyid Muazzam Huseyn, Beyrût: Dâru'l-âfâki'l-cedîde, 1400/1980.
- Halilî**, Ebû Ya'lâ el-Halil b. Abdullah b. Ahmed, *Kitabü'l-İrşâd fi ma'rifet-i 'ulemâi'l-hadis*, I-III, thk. Muhammed Saîd b. Ömer İdris, Riyâd: Mektebetü'r-rüşd, 1409/1989.
- Hamâm**, Abdülcevâd, *et-Teferrüd fi rivâyeti'l-hadis ve menhecü'l-muhaddisin fi kabûlihî ev reddihî*, Dımeşk: Dâru'n-nevâdir, 1429/2008.
- Hatîb el-Bağdâdî**, Ebûbekr Ahmed b. Ali b. Sâlih, *el-Kifâye fi 'ilmi'r-rivâye*, Haydarâbâd, 1357.

- Husnî**, Hişâm b. Muhammed Haycer, *Erba'atü şürûh li metni Ğarâmî Sahîh*, Beyrût: el-Mektebetü'l-'asriyye, 1431/2010.
- Irâkî**, Zeynüddin Abdürrahim b. el-Hüseyn, *Şerhu't-Tebşira ve't-tezkira*, I-II, thk. Abdüllatif el-Hemîm ve Mahir Yasin Fahl, Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1423-2002.
- et-Takyid ve'l-izâh şerhu Mukaddimeti İbni's-Salâh*, Beyrût: Dâru'l-hadis, 1405-1984.
- Itr**, Nureddin, *Menhecü'n-nakd fî 'ulûmi'l-hadîs*, Dimeşk: Dâru'l-fikr, 1399/1979.
- İbn Cemâa**, Bedreddin b. Cemâa, *Zevâlu't-terâh bi şerhi Manzûmeti İbn Ferâh (Erba'atü şürûh li metni Ğaramî sahîh içinde)*, thk. Hişâm b. Muhammed, Beyrût: Mektebetü'l-'asriyye, 1431/2010.
- İbn Dakîku'l-'id**, Takıyyuddin Muhammed b. Ali, *el-İktirâh fî beyâni'l-ıstılah ve mâ üzîfe ilâ zâlike mine'l-ehâdîsi'l-ma'dûde mine's-sihâh*, thk. Kahtân Abdurrahman ed-Dûri, Amman: Dâru'l-'ulûm, 1427/2007.
- İbn Ebû Hâtîm**, Abdurrahman b. Ebû Hâtîm er-Râzî, *Kitâbü'l-'İlel*, I-VII, thk. Sa'd b. Ebû Abdullah el-Humeyyid ve Hâlid b. Abdurrahman el-Cüraysî, Riyâd, 1427/2006.
- İbn Fâris**, Ebû'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerıyya, *Mu'cemu mekâyisi'l-lüĝa*, I-V, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârun, Beyrût: Dâru'l-fikr, 1399/1979.
- İbn Hacer**, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *en-Nüket 'alâ kitâbi İbni's-Salâh*, I-II, thk. Rebî' b. Hâvî Umeyr, Riyâd: Dâru'r-râye, 1415/1994.
- Nuhbetü'l-fiker fî mustalahı ehli'l-eser*, thk. Abdülhamid b. Sâlih b. Kâsım, Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1427/2006.
- Nüzhetü'n-nazar fî tadvîh-i Nuhbeti'l-fiker fî mustalahı ehli'l-eser*, thk. Nureddin Itr, Dimeşk: Matbaatü's-Sabâh, 1421/2000.
- Tehzîbü't-Tehzîb*, I-XII, Haydarâbâd: Matba'atü meclisi dâireti'l-me'ârifî'n-nizâmıyye, 1325-1328/1908-1911.
- İbn Kesîr**, Ebu'l-fidâ İsmail b. Kesîr, *İhtisâru 'ulûmi'l-hadîs*, (Ahmed Muhammed Şakir'in *el-Bâ'isü'l-hasîs'i* içinde), I-II, Riyâd: Mektebetü'l-me'ârif, 1417/1996.
- İbn Kutluboĝa**, Kâsım b. Kutluboĝa, *el-Kavlü'l-mübteker 'alâ şerhi Nuhbeti'l-fiker*, Dimeşk: Dâru'l-Fârâbî, 1429/2008.
- İbn Manzûr**, Ebû'l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrerem, *Lisânü'l-Arab*, I-VI, Kâhire: Dâru'l-me'ârif, ts.

- İbn Receb el-Hanbelî**, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, I-II, thk. Hemmâm Abdürrahim Saïd, Riyâd: Mektebetü'r-rüşd, 1421/2001.
- İbnü'l-Hanbelî**, Radiyyüddin Muhammed b. İbrahim el-Halebî el-Hanefî, *Kaḫvu'l-eser fî saḫv-i 'ulûmi'l-eser*, Beyrût: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1408/1988.
- İbnü'l-Mülakkın**, Ömer b. Ali b. Ahmed el-Ensârî, *el-Mukni' fî 'Ulûmi'l-hadîs*, I-II, thk. Abdullah Yusuf el-Cedî, Dâru Fevvâz, 1413/1992.
- İbnü'l-Vezîr**, Muhammed b. İbrahim, *Tenkîhu'l-enzâr fî ulûmi'l-âsâr*, thk. Muhammed Subhi b. Hasan Hallâk ve Âmir Hüseyin, Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1420-1999.
- İbnü's-Salâh**, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî, *'Ulûmu'l-hadîs*, thk. Nureddin Itr, Dımeşk: Dâru'l-fıkr, 1406/1986.
- İbnü't-Türkmânî**, Alauddîn Ali b. Osman el-Mâridînî, *el-Müntehab fî 'ulûmi'l-hadîs*, thk. Avvâd el-Halef, Beyrût: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1469/2008.
- Kâsimî**, Muhammed Cemaleddin, *Kavâidü't-tahdîs min funûni mustalahi'l-hadîs*, thk. Mustafa Şeyh Mustafa, Beyrût: Müessesetü'r-risâle, 1425/2004.
- Koçyiğit**, Talât, *Hadis İstilahları*, Ankara: Anakara Üniversitesi Basımevi, 1980.
- Hadis Usûlü*, Ankara: TDV Yayınları, 2008.
- Köktaş**, Yavuz, *Hadis Usûlü Yazıları*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010.
- Leknevî**, Abdulhay, *Zaferu'l-emânî fî şerhi Muhtasari's-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî fî mustalahi'l-hadîs*, Halep: Mektebetü'l-matbû'âti'l-İslâmiyye, 1419/1999.
- Melibârî**, Hamza, *el-Hadîsü'l-ma'lûl kavâid ve zevâbit*, Beyrût: Daru İbn Hazm, 1416/1996.
- Nazarât cedîde fî 'ulûmi'l-hadîs*, Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1423/2003.
- Molla Hanefî**, Şemsüddin Muhammed el-Hanefî et-Tebrizî, *Şerhu'd-Dibâci'l-müzehheb fî mustalahi'l-hadîs*, Mısır: Matba'atü Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdih, 1350/1931.
- Muhammedî**, Abdülkâdir Mustafa Abdürrezzâk, *eş-Şâz ve'l-münker ve ziyâdetü's-sika muvâzene beyne'l-mütekaddimîn ve'l-müteahhirîn*, Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1426/2005.
- Münâvî**, Muhammed Abdürraûf, *el-Yevâkît ve'd-dürer Şerh-u Şerh-i Nuhbeti'l-fıker*, I-II, thk. Ebû Abdullah Rabî b. Muhammed es-Su'ûdî, Riyâd: Mektebetü'r-rüşd, ts.

- Müslim**, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbüri, *Sahîhu Müslim*, Riyâd: Beytül'efkâri'd-devliyye, 1419/1998.
- Nesâî**, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Eş'as, *Sünenü'n-Nesâî*, Riyâd: Beytül'efkâri'd-devliyye, ts.
- Nevevî**, *İrşâdü tullâbi'l-hakâik ilâ ma'rifeti süneni hayri'l-halâik*, I-II, Medine: Mektebetü'l-eymân, 1408/1987.
et-Takrîb ve't-teysîr, thk. Muhammed Osman el-Haşt, Beyrût: Dâru'l-kitâbi'l-'Arabî, 1405/1985.
- Sâlih**, Subhî, *Hadis İlimleri ve Hadis İstilahları*, çev. Yaşar Kandemir, İstanbul: İFAV, 2010.
- Sefârîni**, Muhammed el-Hanbelî, *el-Milahu'l-ğarâmiyye Şerhu Manzûmeti İbn Ferâh*, Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1416/1996.
- Sehâvî**, Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed es-Sehâvî eş-Şâfi'î, *Fethu'l-muğis bi şerhi Elfiyeti'l-hadis*, I-IV, thk. Abdülkerim b. Abdullah el-Hudayr ve Muhammed b. Abdullah b. Fühayd Âli Fühayd, Riyâd: Mektebetü Dâru'l-minhâc, 1426/2005.
et-Tavdihu'l-ebher li Tezkirati İbni'l-Mülakkın fi 'ilmi'l-eser, thk. Abdullah b. Muhammed Abdürrahim b. Hüseyin el-Buhâri, Riyâd: Mektebetü edvâi's-selef, ts.
- Sülemî**, Abdurrahman b. Nüveyfi' b. Fâlih, *el-Hadisü'l-münker 'inde nükkâdi'l-hadis - Dirâse nazariyye ve tatbikiyye*, Riyâd: Mektebetü'r-rüşd, 1426/2006, I-II.
- Süleym**, Amr Abdülmün'im, *Şerhu 'ileli'l-hadis li'l-mübtediîn*, Beyrût: Müessesetü'r-reyyân, 1427/2006.
- Süleymânî**, Ebu'l-Hasan Mustafa b. İsmail, *el-Cevâhiru's-Süleymâniyye şerhu'l-Manzûmeti'l-Beykûniyye*, Riyâd: Dâru'l-Keyân, 1426/2006.
- Süyûtî**, Ebu'l-Fazl Abdurrahman b. Ebûbekr Celâleddin, *Tedribu'r-râvi fi şerhi Takribi'n-Nevevî*, I-III, thk. Târik b. İvazullah, Riyâd: Dâru'l-'âsime, 1424/2003.
- Şâkir**, Ahmed Muhammed, *el-Bâ'isü'l-hasîs şerhu İhtisâri 'ulûmi'l-hadis*, Riyâd: Mektebetü'l-me'ârif, 1417/1996.
- Şatî'î**, Âişe Abdurrahman, *Mukaddimetü İbni's-Salâh ve Mehâsinü'l-istilah (İbn Raslân el-Bulkini'nin Mehâsinü'l-istilah'ı ile birlikte)*, Kahire: Dâru'l-me'ârif, ts.
- Şümünnî**, Kemâleddin Muhammed b. Hasan b. Yahyâ el-Mâlikî, *Netîcetü'n-nazar fi şerhi Nuhbeti'l-fiker*, thk. İntisar Kays Muhammed Nâyif el-Kaysî, Dimeşk:

Dâru'l-kelimi't-tayyib, 1430/2009.

Tahhân, Mahmud, *Teysîru mustalahi'l-hadis*, İskenderiye: Merkezü'l-hüdâ li'd-dirâse, 1415/1994.

Târik b. İvazullah, *ed-Dibâce fi 'ilmi'l-hadis*, Kahire: Dâru'l-kevser, 1430/2009.

Şerhu lüğati'l-muhaddisîn Manzûme fi 'ilmi mustalahi'l-hadis, Tâlibiyye: Mektebetü İbn Teymiyye, 1422/2002.

Tehânevî, Zafer Ahmed el-Osmânî, *Kavâid fi 'ulûmi'l-hadis*, thk. Abdulfettah Ebû Ğudde, Riyâd: Şirket-i Abikân, 1404/1984.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *el-Câmi'u's-sahîh*, I-V, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Mısır: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdih, 1397/1977.

'İlelü't-Tirmizî el-kebir, thk. Seyyid Subhî es-Sâmarrâi v.dğr, Beyrût: Âlemü'l-kütüb, 1409/1989.

Türsî, Muhammed Mahfûz b. Abdullah b. Abdülmennân, *Menhecü zevi'n-nazar fi şerhi Manzûmeti ilmi'l-eser*, Beyrût: Dâru'l-kütübî'l-'ilmiyye, 1424/2003.

Ubeyd, Nihad Abdülhalîm, "el-Hadisü'l-münker, hakikatühû-zavâbitühû-hükühü", *Mecelletü'ş-şerî'a ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye*, 19/58 (1425/2004): 17-65.

Uğur, Müctebâ, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1992.

Vâdi'î, Ebû Abdurrahman Mukbil b. Hâdî, *el-Mukterah fi ecvibeti ba'zi es'ileti'l-mustalah*, Kahire: Dâru'l-eser, 1425/2004.

Yahyâ b. Ma'în, *Süâlâtü İbni'l-Cüneyd li Yahyâ b. Ma'în*, thk. Ahmed Muhammed Nurseyf, Medine: Mektebetü'd-dâr, 1408/1988.

Yahyâ b. Ma'în ve Kitâbuhû et-Târîh (ed-Dûrî rivâyeti), I-IV, thk. Ahmed Muhammed Nurseyf, Mekke, 1399/1979.

Yücel, Ahmet, "Cerh Lafızlarından 'Münkerü'l-hadis' ve Farklı Kullanımları", *M.Ü.İ.F. Dergisi*, 15 (1997): 199-210.

Başlangıcından Günümüze Hadis Usûlü, İstanbul: İFAV, 2009.

Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi - Hicrî İlk Üç Asır, İstanbul: İFAV, 1996.

Zebidî, Ebu'l-Feyz Murtazâ Muhammed b. Muhammed b. Muhammed, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, I-XL, thk. Abdülalîm et-Tahâvî, Kuveyt, 1394/1974.

Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed, *el-Mûkıza fi 'ilmi mustalahi'l-hadis*, Beyrût: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1405/1985.

Zerkeşî, Ebû Abdullah Muhammed b. Cemâleddin Abdullah b. Bahâdır, *en-Nüket 'alâ Mukaddimeti İbni's-Salah*, I-III, thk. Zeynülabidin b. Muhammed Bellâ Füreyc, Riyâd: Mektebetü'l-edvâi's-selef, 1419/1998.

Zürkânî, Muhammed b. Abdülbâkî, *Ŗerhu'l-Manzûmeti'l-Beykûniyye*, Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1425/2004.